

RADOVI
Zavoda za znanstveni rad
HAZU Varaždin

UDK 783.27-05Rabljanin, N.
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

.....
IVAN BOTICA
Staroslavenski institut Zagreb
ibotica@stin.hr

Primljeno: 02. 12. 2024.
Prihvaćeno: 15. 10. 2025.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yrvqtd8n9>

MILAN MIHALJEVIĆ
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
milan.mihaljevic@stin.hr

VATROSLAV JAGIĆ I PSALTIR NIKOLE RABLJANINA

Psaltir Nikole Rabljanina (Rab) pripisuje se kleriku Nikoli Rabljaninu koji ga je navodno 1222. prepisao prema navodnom predlošku iz doba posljednjega salonitanskog biskupa Teodora. Rukopis je otkriven 1634. i otada je izazivao rasprave sve do 1912. kada je Vatroslav Jagić u opsežnoj filološkoj studiji dokazao da je riječ o svjesnoj krivotvorini. Ovaj rad razmatra okolnosti njegova "pronalaska" u 17. stoljeću, a zatim kritički preispituje Jagićeve argumente u svjetlu relevantnih paleoslavističkih istraživanja. Jagićeva analiza obuhvatila je pravopisna i fonološka obilježja te tekstološku raščlambu sačuvanoga korpusa. Dok se filološki nalazi, osobito oni fonološki i pravopisni, i dalje smatraju uvjerljivima, drugi zahtijevaju novu interpretaciju. Tekstološka analiza, međutim, ostaje najjači Jagićev argument u prilog tezi o krivotvorini. Dodatni prigovori proizlaze iz činjenice da izvornik psaltira nikada nije pronađen, da se ime biskupa Teodora ne pojavljuje u poznatim popisima salonitanskih biskupa te da o Nikoli Rabljaninu nema nikakvih povijesnih tragova. Sve to upućuje na to da je Psaltir Nikole Rabljanina svjesna kompilacija, sastavljena na osnovi tradicionalnoga hrvatskoglagoljičnog psaltira utemeljena na starocrkvenoslavenskom prijevodu s grčkoga, uz moguće oslanjanje na mlađi ćirilični prijepis. Intervencije su učinjene tek na mjestima gdje se Jeronimov prijevod iuxta Hebraeos razlikuje od "slavensko-grčkoga" prijevoda i *Vulgate*.

Ključne riječi: Psaltir Nikole Rabljanina; Ivan Tomko Mrnavić; Rafael Levaković; Bartol Kašić; Mateo Karaman; Vatroslav Jagić.

1. UVOD

Jedno od intrigantnijih otkrića u povijesti hrvatske knjige zbilo se 1634. kada je Ivan Tomko Mrnavić u Rimu predstavio Rafaelu Levakoviću dotad nepoznat crkvenoslavenški *psaltir* pisan glagoljicom. Prema vlastitom svjedočanstvu rukopis je pronašao "negdje na svom putovanju".¹ Mrnavićev krug, kojemu je pripadao i Levaković, tvrdio je da *psaltir* potječe iz 1222. godine kada ga je, prema predlošku posljednjega salonitanskoga biskupa Teodora, prepisao klerik Nikola s Raba.² Psaltir, pisan arhaičnim jezikom, tumačen je kao dokaz drevnosti slavenskoga jezika za koji se vjerovalo da ga je sveti Jeronim kodificirao glagoljicom.³ Takva je tvrdnja služila kao legitimacijski argument glagoljaškoj tradiciji, shvaćenoj kao drevna i posebna crkvena praksa na hrvatskim prostorima. Već su u ranoj fazi hrvatske historiografije te su ideje bile predmetom rasprava,⁴ no nikada nisu bile široko prihvaćene i do kraja novoga vijeka uglavnom su odbačene. Nasuprot tomu, teza o Jeronimovu autorstvu glagoljičnoga pisma zadržala je privlačnost i povremeno se obnavlja do danas. Stoga je *Psaltir Nikole Rabljanina* za mnoge bio vjerodostojan izvor: jedni su ga smatrali tekstem najbližim Jeronimovu slavenskom jeziku,⁵ a

¹ Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, "Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovici XVII. vieka", *Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku*, 10, Zagreb, 1868., 144.

² Evgeny SCHMURLO, "Über Caramans Werk Identität oder Considerazioni", *Archiv für slavische Philologie*, 33, Wien, 1912., 109, bilj. {k}: Rectum illius tum sonum, tum usum ex psalterio, quinto ab hinc saeculo, hoc est anno Incarnationis Dominicae millesimo ducentesimo vigesimo secundo, Honorio Summo Pontifice, Friderico et Roberto Imperatoribus, rege Hungarorum Andrea, Guuzello Spalateusi Archiepiscopo, a clerico quodam Arbensi, Nicolao nuncupato, characteribus glagoliticis in charta membrana transcripto, atque, ut ibidem dictus clericus Nicolaus praefatus est, ex alio similiter psalterij, impensis et mandato, ultimi Salonitani Pontificis, slavonica lingua manuscripto codice fideliter descripto assidua ejusdem lectione didici.

³ Julia VERKHOLANTSEV, *The Slavic Letters of St. Jerome : the history of the legend and its legacy, or, how the translator of the vulgate became an apostle of the Slavs*, Northern Illinois University Press, 2014., 60–62.

⁴ Iva Kurelac sažeto objašnjava razloge intenzivnoga zanimanja za ovu tematiku tijekom 16. i 17. stoljeća: "Pod utjecajem glagoljaške tradicije, legenda o sv. Jeronimu kao tvorcu slavenskog jezika, pisma i bogoslužja kasnije je, tijekom renesanse, za dalmatinske historiografe prerasla u važan argument za dokazivanje jezičnog jedinstva slavenskog naroda na području hrvatskih zemalja, a usto je trebala dokazati da je slavenski jezik u Dalmaciji bio u uporabi i prije doseljenja Slavena na to područje. Ta se ideja u sklopu tipične humanističke prakse antikizacije uklopila i u popularna teoretiziranja o autohtonosti slavenskog stanovništva na području hrvatskih zemalja te u razmatranja o porijeklu njihova jezika, pisma i bogoslužja". (Iva KURELAC, "Modaliteti recepcije glagoljaške tradicije u dalmatinskoj historiografiji 16. i početka 17. stoljeća", *Ricerche slavistiche*, 13 (59), Roma, 2015., 345).

⁵ Karaman (1753.) i Assemani (1755.). Vidi E. SCHMURLO, "Über Caramans Werk", 108–110; Giuseppe Simone ASSEMANI, *Kalendarie Ecclesiae Universae (...). Kalendarie Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-Moschae. Tomus quartus*, Sumptibus Fausti Amidei Bibliopolae In Via Curcus, Romae, 1755., Assemani 1755: 443–444.

drugi potvrdom samih početaka glagoljaštva na hrvatskom prostoru.⁶ Ta su tu-mačenja počivala na vjerovanju u povijesnost biskupa Teodora i klerika Nikole kao osoba koji su uz Jeronima smatrani autorima izvora. No povijesno-kritičke analize s početka 20. stoljeća pokazale su da je salonitanski prelat možda postojao,⁷ dok je rapski klerik gotovo sigurno izmišljena figura.⁸ Da su slične analize bile provedene ranije, vjerodostojnost *psaltira* vjerojatno bi bila dovedena u pitanje već u 17. stoljeću.

Ovaj rad nastoji rasvijetliti nejasnoće u vezi s tzv. psaltirskim rukopisom Nikole Rabljanina, pružiti povijesni kontekst,⁹ te objasniti kako je Vatroslav Jagić filološkom analizom osporio njegovu autentičnost. U studiji objavljenoj 1912. godine pod naslovom *Tomko Marnavić als Fälscher des angeblich im J. 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters* u časopisu *Archiv für Slavische Philologie* Jagić je pokazao da je riječ o vješto izrađenoj krivotvorini iz 17. stoljeća.¹⁰ Oslanjajući se na njegove zaključke, trećoredac glagoljaš Nikola Milčetić i pop glagoljaš Jerko Gršković, svećenici s Krka, saželi su sudbinu *psaltira* riječima: "Uživao je časno mjesto u povijesti naše literature, no pred tri godine odzvonilo mu je smrtno zvono".¹¹

2. POVIJESNI KONTEKST

Ivan Tomko Mrnavić¹² i Rafael Levaković¹³ ostavili su značajan, ali proturječan trag na glagoljaštvo u posttridentnom razdoblju Crkve u 17. stoljeću. Obojica su

⁶ Ivan BROZ, *Crtice iz hrvatske književnosti. Prvo doba: crkvena književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1888., 63.

⁷ Frane BULIĆ, Josip BERVALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)*, Tiskara Hrvatskog Kat. Tiskovnog Društva, Zagreb, 1912., 68–69.

⁸ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher des im J. 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters", *Archiv für slavische Philologie*, 33, Wien, 1912., 132–134 (prema K. Jirečku). Zagovornici autentičnosti *psaltira* Nikole Rabljanina nastojali su stoga poistovjetiti Teodora s istimenim splitskim nadbiskupom (880. – 890.) iz doba hrvatskih narodnih vladara kako bi dokazali da je slavenska liturgija bila prisutna u Hrvatskoj već za Metodijeva života. Vidi G. S. ASSEMANNI, *Kalendarie Ecclesiae Universae*, 443–444; I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, "Književnici u Hrvatah", 144; I. BROZ, *Crtice iz hrvatske književnosti*, 63.

⁹ Zahvaljujemo kolegici Janji Dori Ivančić na korisnim uputama koje su ojačale argumente u ovome radu, a ovom se temom bavi u sklopu svoje doktorske disertacije *Slavic Language and Catholic Religion: Language Policy of Propaganda Fide in Eighteenth century Dalmatia* koju priprema na Sveučilištu u Beču.

¹⁰ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 113–134.

¹¹ Nikola MILČETIĆ, Jerko GRŠKOVIĆ, "Kako je Ivan Tomko Mrnavić patvorio glagolski psaltir", *Vjesnik staroslavenske akademije u Krku za godinu 1913.*, Krk, 1914., 47.

¹² Ivan Tomko Mrnavić (1580. – 1637.), Šibenčanin bosanskoga podrijetla. Nakon školovanja kod isusovaca u Rimskom kolegiju, zaređenja i kratka boravka u rodnom gradu vratio se u Rim gdje je

u ilirskoj Kongregaciji sv. Jeronima proveo veći dio života. Povremeno je predavao teologiju, a od 1614. godine, kada ga je sugrađanin Faust Vrančić preporučio papi Pavlu V., radio je kao prevoditelj s latinskoga i talijanskoga na hrvatski jezik te je bio savjetnik i emisar Svete Stolice za slavenske zemlje pod habsburškom i osmanskom vlašću. Nakon osnutka Svete kongregacije za širenje vjere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, dalje Propaganda) 1622. godine imenovan je savjetnikom i reformatorom za izdavanje crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga na glagoljici. Rastući ugled donosio mu je brojne časti: 1627. postao je zagrebački kanonik, 1631. naslovni bosanski biskup, a od 1632. godine koadjutor je zagrebačkoga biskupa. Unatoč velikim ambicijama iznenadna ga je smrt 1637. godine spriječila da postane zagrebački biskup. O Mrnaviću opširnije vidi u monografiji Tamare Tvrković *Između znanosti i bajke – Ivan Tomko Mrnavić* iz 2008. godine.

- ¹³ Rafael Levaković (1597. – 1650.) stigao je u Rim oko 1626. godine, ubrzo nakon što je zaplijenjena uraška protestantska tiskara iz Graza preko Rijeke dopremljena u Rim, a došao je na preporuku svoga redovničkog poglavara Franje Glavinica s ciljem uređivanja i izdavanja crkvenoslavenskih knjiga na glagoljici (Bazilije PANDŽIĆ, "Franjo Glavinic i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti", *Nova et vetera*, 28 (1/2), Sarajevo, 1978., 91–92). Iako nije bio stručnjak ni za crkvenoslavenski jezik ni za glagoljicu, a nije bio ni osobito vješt u latinskom jeziku (Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", *Filologija*, 57, Zagreb, 2011., 70, 74), postao je reformator hrvatskih crkvenoslavenskih knjiga (*reformatore librorum ecclesiasticorum linguae Illyricae*). U Propagandinu tiskarskom odjelu za ilirske knjige priredio je kanonske tablice i pet glagoljičnih knjiga (B. PANDŽIĆ, "Franjo Glavinic i Rafael Levaković", 91–92; Zvonko PANDŽIĆ, "Misal rimski i Sveta pisma – o sudbini dva velika jezična projekta B. Kašića", *Filologija*, 50, Zagreb, 2008., 169; Anica NAZOR, "Levakovićeva glagoljska izdanja", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 315; Tamara TVRTKOVIĆ, "Zagonetno autorstvo ili zbrka među rukopisima: Prodromon et una generalis Illyrici descriptio", *Povijesni prilozi*, 30/41, Zagreb, 2011., 190; Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", *Filologija*, 57, Zagreb, 2011., 73–74). Osim toga, bio je zadužen za istočnu liturgijsku tradiciju na crkvenoslavenskom jeziku (Radoslav KATIČIĆ, "Rafael Levaković u kulturnoj povijesti Hrvata", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 17). Unatoč postignućima Levaković nije uživao široku podršku među glagoljašima, pa ni u vlastitoj redovničkoj zajednici, koja ga je smatrala preambicioznom. Njegov stariji subrat Dionizije Ivanković, koji ga je podučavao glagoljici, 1638. godine kritizirao ga je u pismu tajniku Propagande, optužujući ga da umjesto dovršavanja glagoljičnoga *brevijara* radije traži slobodna biskupska mjesta po Europi (V. HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 71). Međutim, Levaković je tih godina pokušavao pronaći sredstva za objavu i distribuciju *brevijara* (Rudolf BARIŠIĆ, "Rafael Levaković i crkvena unija", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, gl. ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 54–55), ali se također nadao da će postati vladika Marčanske eparhije, dijeceze podložne Zagrebačkoj biskupiji, jer je zagrebački biskup Benko Vinković godinama pokušavao smijeniti Maksima Predojevića (R. BARIŠIĆ, "Rafael Levaković i crkvena unija", 68–78). Iako je s blagoslovom cara Ferdinanda III. imenovan smederevskim biskupom, to imenovanje nikada nije potvrđeno u Rimu (V. HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 115). Tek je pred kraj života, 1647. godine, ostvario svoju dugogodišnju ambiciju postavši prelat. Naime, na preporuku samoproглаšenoga sultana Jahje, kojega je Levaković upoznao 1631. godine u Mrnavićevu domu u Rimu, papa Inocent X. imenovao ga je administratorom Prizrenske biskupije i ohridskim nadbiskupom (Stjepan ANTOLJAK, "Sultan Jahja" u Makedoniji", *Годишен зборник*, 13, Скопје, 1962., 141–142, 160). Iako nikada nije imao stvarnu upravu nad tom dijecezom, ovo je imenovanje smatrao vrhuncem svoje karijere i najvećom čašću koju je postigao u životu. O Levakoviću opširnije vidi u Kukuljević 1868: 285–312 te u pojedinim člancima u *Zborniku o Rafaelu Levakoviću* iz 2010. godine.

podupirala očuvanje crkvenoslavenskoga jezika i glagoljice,¹⁴ no obojica su – jedan kao dijecezanski svećenik iz Šibenika, a drugi kao franjevac opservant iz Jastrebarskog – bili bez formalnoga glagoljaškog obrazovanja i veće povezanosti s glagoljaštvom. U svakodnevnom bogoslužju koristili su latinski, a s glagoljaškom su se liturgijom susretali uglavnom prigodno, što ih je držalo udaljenima od glagoljaške duhovnosti, neraskidivo povezane s hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom. U njihovo je doba glagoljaštvo, iako su pravno priznato još u 13. stoljeću,¹⁵ opstajalo uglavnom na periferiji hrvatskoga crkvenog života i suočavalo se s izazovima posttridentske Crkve, osobito u obrazovanju klera i usklađivanju liturgijskih knjiga s posttridentskim latinskim izdanjima.¹⁶ Sve manji broj glagoljaških svećenika i redovnika te sve ograničeniji prostor njihova djelovanja zahtijevali su prilagodbu reformama.¹⁷ Klerici bez poznavanja latinskoga nisu mogli pohađati sjemeništa pa su ostajali na skromnom obrazovanju u glagoljaškim župama i tzv. misničkim kućama.¹⁸ Glagoljaških sjemeništa nije bilo sve do sredine 18. stoljeća. Mrnavić je pokušao ublažiti taj problem inicijativom za osnivanje trogodišnjih glagoljaških sjemeništa,¹⁹ dok je Levaković objavljivanjem glagoljičnih liturgijskih knjiga pridonio očuvanju glagoljaštva.²⁰

Mrnavićevo djelovanje često se smatra kontroverznim, ponajprije zbog njegovih ambicija u crkvenoj hijerarhiji te načina na koji je branio vlastite stavove, nerijetko ne birajući sredstva. Trajna težnja za biskupskim posvećenjem s punom jurisdikcijom, osobito u rodnom gradu, potaknula ga je 1632. na pisanje rodoslovne studije o vlastitom podrijetlu od srpske loze Mrnjavčevića, temeljene na izmišljenim podatcima, kako bi stekao veći ugled i utjecaj.²¹ Zbog takvih postupaka mnogi

¹⁴ Levaković se poput splitskoga nadbiskupa Sforze Ponzonija, osorskoga biskupa Cezara Nardija i rapškoga biskupa Teodora Zorzija u početku zalagao za tiskanje crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga Rimskoga obreda na ćirilici vjerujući da bi to moglo privući pravoslavce katoličanstvu (B. PANDŽIĆ, "Franjo Glavinić i Rafael Levaković", 92–94; R. BARIŠIĆ, "Rafael Levaković i crkvena unija", 53).

¹⁵ Milan MIHALJEVIĆ, "Uvod", Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, priredio Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb, 2014., 15.

¹⁶ Stjepan KRASIĆ, Počelo je u Rimu. Katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Dubrovnik, 2009., 135–137, 173–175.

¹⁷ Isto, 174.

¹⁸ Slavko KOVAČIĆ, "Glagoljaši na području Imotske krajine za turske vladavine", *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenesa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, Franjevački samostan Imotski – "Služba Božja", ur. Bruno PEZO, Imotski, 1989., 231.

¹⁹ Eduard HERCIGONJA, "Glagoljaštvo i glagoljica", *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost. Svezak III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII)*, HAZU – Školska knjiga, gl. ur. Ivan Supičić, Zagreb, 2003., 267.

²⁰ Anica NAZOR, "Levakovićevo glagoljaško izdanje", 325–326. Hrvatska je glagoljaška historiografija isticala rimske priređivače glagoljičnih izdanja kao podupiratelje glagoljice, ali ih nije promatrala kao one koji čuvaju hrvatski crkvenoslavenski jezik u izvornom obliku, a time ni izvorno glagoljaštvo.

²¹ Tamara TVRTKOVIĆ, Između znanosti i bajke – Ivan Tomko Mrnavić, Hrvatski institut za povijest –

ga povjesničari smatraju nepouzdanim autorom sklonim fabriciranju, plagiranju i manipulaciji povijesnim izvorima, osobito u promicanju teze o istosti ilirskoga i slavenskoga entiteta Jugoistočne Europe u antičkom razdoblju, koju je dosljedno zastupao u svim svojim djelima.²² Oštro su ga kritizirali istraživači poput Alberta Fortisa (1774.) i Vatroslava Jagića (1912.),²³ ističući negativan utjecaj njegovih metoda na vjerodostojnost tadašnje historiografije i javnu percepciju suvremenika. Među njegovim nedvojbenim falsifikatima ističu se *Vita Iustiniani* izvjesnoga opata Teofila u kojem je car Justinijan prikazan kao vladar slavenskoga podrijetla (6. st.), *bula pape Silvestra* kojom se ugarskim vladarima priznaje pravo imenovanja biskupa i osnivanja novih dijeceza bez papinskoga odobrenja (1000.) te glagoljični *Psaltir Nikole Rabljanina* (1222.) koji navodno dokazuje da slavenski prijevod psalama potječe od svetoga Jeronima. Ovi su uradci utjecali na neka pera predmoderne historiografije, a pojedini su imali i političke reperkusije.²⁴

Levaković, premda manje kontroverzan od Mrnavića, također je bio predmet rasprava u vezi s glagoljaštvom. Objavlivanjem liturgijskih knjiga na crkvenoslavenskom jeziku i glagoljici, usklađenih s tridentskim propisima i posttridentskim latinskim izdanjima, dao je važan doprinos glagoljaštvu. Međutim, njegova udaljenost od žive glagoljaške prakse omogućila mu je slobodniji prijevodni pristup liturgijskim tekstovima,²⁵ bez konzultiranja sa samim glagoljašima. Premda je tvrdio da želi "samo osvježiti jezik",²⁶ zapravo je time potaknuo proces istočnoslavenizacije Rimskoga obreda.²⁷ Ti su zahvati, provedeni u suradnji s ukra-

Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", Zagreb – Šibenik, 2008., 17–22; Daniel PREMERL, "Ivan Tomko Mrnavić and His Coat of Arms: Self-presentation of an Illyrian Noble", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 42, Zagreb, 2018., 114–119.

²² Ferdo ŠIŠIĆ, "Kako je vizantinski car Justinijan postao Slaven. (Ivan Tomko Mrnavić). Prilog kulturnim prilikama hrvatskim u prvoj polovini XVII. vijeka", *Nastavni vjesnik*, IX (2, 3, 4), Zagreb, 1901., 214–229, 390–415, 561–581; S. ANTOLJAK, "Sultan Jahja" u Makedoniji", 69–75; T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke*, 34–35, 45–77, 138–142; Zrinka BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., 214–238.

²³ Fortis je prvi označio Mrnavića kao plagijatora, tvrdeći da je prisvojio rukopis Fausta Vrančića o životu Antuna Vrančića, dodavši tek nekoliko rečenica o navodnim rodbinskim vezama s Vrančićima, a izostavio retke koji otkrivaju pravoga autora. Na temelju toga otkrića, iako bez konkretnih dokaza, optužio je Mrnavića za prisvajanje i drugih rukopisa iz Vrančićeve ostavštine (T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke*, 78–86).

²⁴ Tamara TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke*, 44.

²⁵ Mnogi u riječima *azъ sotvorihъ êko povelêno mi bistъ a udobnêe bêše mnê obçimъ jêzikom* našim pisati, koje je ostavio u svom *brevijaru* 1648. godine, vide izraz osobna nezadovoljstva promjenama jezika, zaključujući "da je postupio onako kako mu je bilo naređeno" (R. KATIČIĆ, "Rafael Levaković", 16; A. NAZOR, "Levakovićeva glagoljska izdanja", 326).

²⁶ Stjepan DAMJANOVIĆ, "Hrvatska glagoljaška kultura nakon Tridentskoga koncila", *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Matica hrvatska, ur. Zrinka BLAŽEVIĆ i Lahorka PLEJIĆ POJE, Zagreb, 2016., 354.

²⁷ Josip HAMM, "Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima", *Slovo*, 21, Zagreb, 1971., 219–220.

jinskim unijatima u Rimu, izazvali dugotrajne napetosti na hrvatskom prostoru i oslabili glagoljašku tradiciju.²⁸ Kontroverzna je bila i njegova uloga u sprječavanju objavljivanja Kašićeva prijevoda Biblije na hrvatski jezik na novoštokavskoj osnovici.²⁹ Krug kojemu je pripadao, predvođen Mrnavićem, zagovarao je jezično "čist" Rimski obred, oslobođen vernakularnih utjecaja i usmjeren prema idealu *linguae Sacrae Slavonicae*,³⁰ jeziku koji se u tadašnjem shvaćanju smatrao Jeronimovim i najvjernije očuvanim u istočnocrkvenoslavenskoj redakciji.³¹ Takav crkvenoslavenski, nadograđen u Rimu, zamišljen je kao *univerzalni* liturgijski jezik, a glagoljaštvo je moglo opstati u Crkvi jedino pod uvjetom njegova prihvaćanja. Taj je koncept bio u skladu s posttridentskom težnjom prema univerzalnosti i katolicitetu Crkve, sažetom u načelu "*jedna Biblija, Vulgata, jedna liturgija, rimska, jedan zakonik*".³² Istodobno je služio i kao sredstvo inkulturacije slavenskoga Istoka pod okriljem Pape. Hrvatska crkvenoslavenska književnojezična kultura od samih je početaka stilizirala jezik na čakavskoj osnovici.³³

Protivljenje objavi Kašićeva prijevoda Biblije na štokavskoj osnovici dijelom je bilo uvjetovano udaljenošću štokavštine od glagoljaške tradicije, a dijelom i činjenicom da je štokavski idiom već bio prisutan u protestantskim izdanjima iz 16. stoljeća, što je u očima Rima moglo pojačati otpor prema takvu prijevodu. Naime, otpor objavi Biblije na narodnim jezicima proizlazio je iz straha od širenja protestantizma tijekom Tridesetogodišnjega rata (1618. – 1648.), kada je antiprotestantski sentiment dosegnuo vrhunac. Vjerski rat zahvatio je veći dio srednje Europe i opasno se približio granicama Osmanskoga Carstva, što je zabrinulo Katoličku Crkvu koja je smatrala da bi prevođenje knjiga na narodne jezike u ratom pogođenim područjima moglo dovesti do krivovjernih tumačenja i ugroziti pravovjerje. U tom bi kontekstu bilo vrijedno istražiti je li tadašnja produkcija knjiga na narodnim jezicima pod okriljem Svete kongregacije za nauk vjere u Rimu doista bila smanjena. Iako se Mrnavićevi i Levakovići postupci često povezuju s njihovim osobnim

²⁸ Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 71.

²⁹ Tamara TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke*, 28–29; V. HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 73–76.

³⁰ Najgorljiviji zagovornik bio je zadarski nadbiskup Mateo (Matij) Karaman, koji je 1741. izdao izrazito istočnoslavenizirani crkvenoslavenski misal pod nazivom *Misal' rimskij slavenskim jazykom*.

³¹ Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnimi radnjami za Crkvu i Domovinu. O novocrkvenoslavenskome jeziku Parčićeva misala iz 1893.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2020., 128–134.

³² Humbert JEDIN, *Velika povijest Crkve. Četvrti svezak: reformacija, katolička obnova, protureformacija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., 422. Objava konstitucije o svecima, koja se smatra vrhuncem "liturgijske centralizacije" u Katoličkoj Crkvi (Jedin, 528), dogodila se iste 1634. godine kada je Mrnavić otkrio Levakoviću već spomenuti psaltir.

³³ Radoslav KATIČIĆ, *Hrvatski jezik*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., 73. Važno je istaknuti da crkvenoslavensko-hrvatska diglosija nije omela razvoj hrvatskoga književnog jezika jer je hrvatski crkvenoslavenski, izvan liturgijske uporabe, od samih početka prihvaćao utjecaje narodnih govora koji su postupno prodirali i u liturgijske tekstove (M. MIHALJEVIĆ, "Uvod", 19–22).

ambicijama, kvaliteta i namjena njihovih djela ne mogu se uvijek tumačiti isključivo kroz prizmu napredovanja u crkvenoj hijerarhiji, nego svjedoče i o širemu intelektualnom okviru njihova vremena. Pojmovi poput intelektualnoga vlasništva, plagijatorstva i krivotvorenja, zbog kojih je Mrnavić od druge polovice 18. stoljeća do danas kritiziran, u njihovu su vremenu bili društveno i pravno nedovoljno definirani.³⁴ Preuzimanje tuđih ideja, imitacija ili prepisivanje bez citiranja smatralo se prije nedostatkom autorske originalnosti nego neetičkim činom.³⁵ U tom kontekstu Mrnavić i Levaković mogu se promatrati kao primjeri intelektualne prakse svojstvene ranomu novovjekovlju.³⁶

Jedna od kontroverzi vezanih uz Mrnavića i Levakovića odnosi se na *psaltir* Nikole Rabljanina. Prema Jagiću koji je bio glasan kritičar Mrnavićevih postupaka, Levaković nije bio izravni krivotvoritelj psaltira, nego je zbog ograničenih sposobnosti i lakovjernosti postao žrtva Mrnavićeva utjecaja.³⁷ Ipak, trajno je obilježen kao glavni promicatelj i jedini svjedok njegova postojanja. Njegovo djelo *Azbukividnjak slovinskij*, objavljeno 1629. s podnaslovom *Psalterić*,³⁸ sadrži brojne tekstualne vježbe temeljene na psalmima, što može upućivati na njegovu umiješanost u izradu psaltira vjerojatno u suradnji s Mrnavićem. Levaković je također prepisao dubrovački primjerak rukopisa *De Illyrico Caesaribusque Illyricis*, opsežnog kompendija Mrnavićeva najpoznatijega djela. Rukopis, izrađen s dobrim poznavanjem izvora i historiografije, trebao je služiti kao podloga za daljnje tekstove o ilirskome podrijetlu antičkoga svijeta u jugoistočnoj Europi, uključujući tvrdnje da su deseci rimskih careva bili ilirske krvi.³⁹ U izgubljenom rukopisu *Dialogus de Antiquorum Illyricorum lingua cum Tractatu de Patria S. Hieronymi*, koji citiraju Mateo Karaman (1753.) i Giuseppe Simone Assemani,⁴⁰ Levaković ističe da je iz psaltira Nikole Rabljanina stekao dragocjene spoznaje o drevnoj pravopisnoj normi slavenskoga jezika, pravilnoj uporabi pojedinih slova i kasnijem iskrivljavanju riječi.⁴¹ Pozivao

³⁴ David ŠPÖRER, *Status autora od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, AGM, Zagreb, 2010., 65–74.

³⁵ Isto, 183–198.

³⁶ Tamara TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke*, 149–150.

³⁷ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 131: Ich habe auch schon daran gedacht, ob nicht vielleicht Levaković an dieser Fälschung sein Anteil hatte. Doch widerstrebt es mir, ihn in diese Geschichte hineinzuziehen, erstens weil er geistig beschränkt und sehr unselbständig war, er ließ sich ja nicht nur von Mrnavić, sondern auch von Terlecki imponieren, und zweitens weil er ja von dem angeblich uralten Psalmentext selbst keinen Gewinn hatte, so daß man bei ihm gar nicht das Motiv der Fälschung entdecken kann.

³⁸ *Azbukividnêk slovinskij, iže opčennim načinom Psalterić nazivaet se pismom b. Ĵerolima Stridonskago prenapravljen o. f. Rafailom Levakovičem Hervačaninom*, <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb10922349?page=4,5> (pristupljeno 1. 9. 2024.).

³⁹ Tamara TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke*, 87–89, 140.

⁴⁰ G. S. ASSEMANI, *Kalendaria Ecclesiae Universae*, 443–444.

⁴¹ Isto, 443–444: Eo itaque libro haec bona praecipue consecutus sum. Primum antiquam Slavonicae

se na psalamske tekstove iz drugih glagoljičnih brevijara koji su se razlikovali od Vulgate, zaključivši da Rabljaninov *psaltir* autentičan jer dosljedno slijedi Vulgatu. Prema njegovu mišljenju, autor toga "hvaljenog psaltira" mogao je biti jedino "naš Jeronim" jer je za takvo djelo bilo nužno iznimno poznavanje hebrejskoga i latinskoga, znanje koje, kako je smatrao, nitko među Ilirima, Slavenima i Latinima nije posjedovao osim svetoga Jeronima.⁴² Takav zaključak odražava uvjerenje, zajedničko Mrnavićevu krugu i hrvatskim glagoljašima, da je sveti Jeronim, jedan od najvažnijih duhovnih otaca zapadnoga kršćanstva, ujedno začetnik glagoljaštva.

Levaković je u liturgijske glagoljične tekstove unosiо grafijska rješenja iz protestantskih glagoljičnih izdanja,⁴³ dok su se istočnoslavenski jezični elementi postupno pojačavali iz izdanja u izdanje.⁴⁴ Tako je nastala posebna varijanta crkvenoslavenskoga jezika, koju je u svome *brevijaru* nazvao "drevnim slovinskim jazikom"⁴⁵ i "obćim jazikom našim",⁴⁶ nastojeći stvoriti univerzalni jezik prihvatljiv neovisno o konfesiji. Zadarski nadbiskup Mateo Karaman (1700. – 1771.), zagovornik snažni-

---

Slavonicae linguae orthographiam: de inde legitimum quarumdam literarum usum; tum secutam certorum eiusdem linguae vocabulorum depravationem: postremo plurimorum Psalterii, quod Romano insertum est Breviario, locorum quae discordabant ad Vulgatae editionis exemplar accommodationem.

⁴² Isto, 443–444: Rectum illius tum sonum, tum usum, ex Psalterio, quinto ab hinc seculo. (...) Qui fuerit laudati Psalterii auctor, quisve illud in linguam Slavonicam transtulerit, et illo volumine fassus sum, et hoc fateor, me certi aliquid non posse asserere. At vero lubens admiserim, fuisse Hieronymum nostrum, tum propter communem vulgo, et Ecclesiae Illvricae opinionem, tum etiam propter omnimodam ejusdem cum fonte Hebraico, et Latina Hieronymi ex Hebraeo versione concordiam. Qua vel hoc unum manifesta convincitatione, quisquis fuerit illius aliquando Interpres, illum vel Hebraeam, vel Latinam, vel utramque linguam perfecte calluisse, necessario dicendum est. Eiusmodi autem facultatis et literaturae virum, non modo apud Illvrios et Slavos, sed ne apud Latinos quidem, neque ante, neque post aetatem praefati Salonitani Areni episcopi, nullum invenio, praeter Hieronimum, cuius domitionem obitus Theodori ducentis circiter annis secutus est.

⁴³ Vanda BABIČ, "Rafael Levaković i njegova povezanost uz hrvatsku protestantsku glagoljsku tradiciju", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ur. Pavao KNEZović, Zagreb, 2010., 135–148.

⁴⁴ V. BABIČ, "Rafael Levaković i njegova povezanost", 147–148; A. NAZOR, "Levakovićeva glagoljska izdanja", 321–323; S. DAMJANOVIĆ, "Hrvatska glagoljaška kultura nakon Tridentskoga koncila", 354–355.

⁴⁵ A. NAZOR, "Levakovićeva glagoljska izdanja", 323.

⁴⁶ S. DAMJANOVIĆ, "Hrvatska glagoljaška kultura nakon Tridentskoga koncila", 355.

Pridjev *slovinski* na prvi se pogled mogao povezati s Levakovićevim podrijetlom jer su Slovincima početkom ranoga novovjekovlja nazivali "stanovnike oko Zagreba; kajkavski Hrvati između Sutle, Drave i Save" (Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 2 (K – poni), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, ur. Mirko DEANOVIĆ i Ljudevit JONKE, Zagreb, 1972., 282). Međutim, Levaković se nije oslanjao na taj entitet kojemu je glagoljaštvo bilo na samom rubu prostorne uporabe. Jezik svoga *brevijara* nazvao je *drevnim slovinskim* – "Часословъ сеі древнімъ словинскимъ ѣзикомъ ізъ н(і)нѣшнаго латинскаго преведохъ" (A. NAZOR, "Levakovićeva glagoljska izdanja", 323, bilj. 11) – naglašavajući njegovu drevnost ali i povezanost s hrvatskim identitetom.

jega istočnocrkvenoslavenskog utjecaja, u djelu *Identità della lingua litterale Slava* (1753.) izrazio je zadovoljstvo što su Levaković i Metodije Terlecki, glavni nadzornik Propagande za slavenske liturgijske knjige, "očistili slavenski brevijar od dalmatinskih izraza".⁴⁷ Međutim, te su promjene izazvale otpor hrvatskih glagoljaša koji su ih smatrali odstupanjem od tradicije pa su odbijali nabavljati Propagandina liturgijska izdanja. Iako je *misal* iz 1631. bio manje zahvaćen jezičnim intervencijama od *brevijara* iz 1648.,⁴⁸ Kašić je smatrao da Levakovićev misal "ima stil i način govora tuđinski, seljački, pun barbarizama i gramatičkih pogrješaka u konstrukciji glagola, imena, vremena, brojeva i padeža, koji tjeraju na smijeh (*stomachum movet*) Dalmatince, Bosance i Hrvate, te nije ni od kakve koristi ako se nauči".⁴⁹ Zbog toga su glagoljaši preferirali starije misale, što je Levakovića potaknulo da od pape zatraži zabranu njihove uporabe.⁵⁰ Unatoč obvezi korištenja novih liturgijskih knjiga, glagoljaši su, prema svjedočanstvu Ivana Paštrića (1688.), tekstove prilagođavali pohrvaćivanjem, osobito u brevijaru, kako bi ih učinili razumljivima.⁵¹ Te su prilagodbe, poznate kao "promjene na *ščavet*",⁵² često odstupale od latinskoga brevijarskog predloška i oslanjale se na jezičnu tradiciju hrvatskih lektionara u kojima su se od kasnoga srednjovjekovlja biblijski odlomci u poslanicama i evanđeljima donosile na vernakularu.⁵³ Iako je cilj rimskih intervencija bio olakšati razumijevanje teksta, glagoljaši su ocijenili da su Levakovićevim zahvatima "dobili knjige, a izgubili jezik".⁵⁴

Prije tridesetak godina u Vatikanskom apostolskom arhivu otkrivena je dokumentacija koja pokazuje da je Mrnavić 1632. i 1633. godine, koristeći sumnjiva pis-

Naime, pojam *slověnski* u glagoljaškoj je tradiciji imao semantičku fleksibilnost, istovremeno označavajući *slavěnski* i *hrvatski jezik*. Međutim, tijekom 16. stoljeća pojam *slovinski* izlazi iz okvira glagoljaštva te se počinje koristiti i za označavanje *hrvatskoga naroda* (I. KURELAC, "Modaliteti recepcije glagoljaške tradicije", 350).

⁴⁷ E. SCHMURLO, "Über Caramans Werk", 108.

⁴⁸ J. HAMM, "Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima", 215–217; V. BABIČ, "Rafael Levaković i njegova povezanost", 137; A. NAZOR, "Levakovićeva glagoljska izdanja", 320.

⁴⁹ Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 87: Neque enim versio habet modum loquendi Crovatarum aut Dalmatarum, sed stylum et modus loquendi habet alienos, rusticos et plenos barbarismis, et solecismis in constructione verborum, nominum, temporum, numerorum et casuum, qui risum et stomachum movent Dalmatis et Bosnensibus, et Crovatis, nulliusque utilitatis esse possunt si addiscantur.

⁵⁰ Isto, 72.

⁵¹ Ivan GOLUB, *Ivan Paštrić – Ioannes Pastritius: polihistor i teolog (1636-1708): sabrana građa*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., 82–83.

⁵² Valentin PUTANEC, "Etimološki prinosi (6-9). [6. riječ *ščavet* i sinonimi u hrvatskom jeziku, 7. stavak -bran u hrvatskim složenicama, 8. hrvatsko i slovensko prezime Štajduhar, 9. šibensko-rapsko prezime Armolušić]", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 20, 1, Zagreb, 1994., 282–284.

⁵³ Vuk Tadija BARBARIĆ, *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lektionara*, 199–222.

⁵⁴ Josip BRATULIĆ, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb, 1995., 27.

ma senjskoga i zagrebačkoga biskupa, uspio spriječiti tiskanje Kašićeva prijevoda Biblije.⁵⁵ Pisma je slao tajniku Propagande, a jedno je osobno predao papi u ime odsutnoga biskupa prilikom posjeta ad limina apostolorum. Kašić je na te manipulacije upozoravao već 1633. i 1634. godine.⁵⁶ Unatoč brojnim pokušajima da dobi je dozvolu, uključujući preporuke dubrovačkog i barskog nadbiskupa te obraćanja samomu papi, rukopis je pohranjen u Vatikanski apostolski arhiv i tek je na prijelazu iz prošloga u novo tisućljeće objavljen u izdanju njemačkoga izdavača.⁵⁷ Kašić je one koji su spriječili tiskanje nazvao "malignantes nationales – narodni zlotvori".⁵⁸

Jedan od najglasnijih kritičara teze da je sveti Jeronim izumio glagoljicu i preveo Bibliju na slavenski jezik bio je upravo Bartol Kašić. U neobjavljenom traktatu *Apologija* (1638./39.), sastavljenu zbog obrane svoga prijevoda Biblije, izrijekom osporava tvrdnje da je Jeronim "izumio slavenska ili glagoljična slova te da je isti slavenskim jezikom Dalmatima preveo cijelo Sveto pismo",⁵⁹ a takvo vjerovanje čak i među učenim ljudima naziva "prijevarom suprotnoj istini" (*impostura quam veritati contraria sit*).⁶⁰ Kašić negira postojanje slavenskoga jezika na hrvatskim prostorima u antici te se pritom poziva na Jeronimovo pismo Sofroniju, u kojem Jeronim navodi da je psaltir nakon prijevoda s grčkoga predao "ljudima svoga jezika" (*suae linguae homines; izvorno meae linguae hominibus*).⁶¹ Glagoljaši su na temelju toga smatrali Jeronima prevoditeljem Svetoga pisma na slavenski jezik, vje-

⁵⁵ Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 76–80.

⁵⁶ Isto, 76: Nostrates quidam, apposito nomine episcopi segnensis in supplici Libello oblato S. Sedi Apostolicae ante sexennium versionem qua utuntur Dalmatae (...) impediverunt.

⁵⁷ *Biblia sacra (...) Bartholomaei Cassij (...). Kroatische Bibel des Bartol Kašić*, Volumes 1 – 2, Ediderunt Hans ROTHE et Christian HANNICK, F. Schöningh, Paderborn [etc.], 1999 (I); 2000 (II).

⁵⁸ Vladimir HORVAT, "Bartol Kašić u obranu svoga prijevoda hrvatske Biblije", *Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*, 19, Zagreb, 1993., 198.

⁵⁹ Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 83: Adversus eos qui asseruerunt a S. Hieronymo Dalmata Doctore Maximo Slavonicos seu Glagolitos characteres repertos esse, et ab eodem universonum corpus Sacrae Scripturae Dalmatis Slavonica lingua traditum esse. Traktat je potpisao svojim imenom i prezimenom (*Bartholomaei Cassii*) s dodatkom da je djelo "svećenika, bogoslova Družbe Isusove, ispovjednika apostolskoga u Bazilici sv. Petra" (*sacerdotis theologi e soc. Jesu poenitentiarum apostolici in basilica s. Petri*).

⁶⁰ Isto, 83: Vehementer admiratus sum semper illorum ingenia, qui cum alioqui viri docti sint et eruditi, opinionibus vulgi illecti et abstracti eruditioni suae falsitatis tenebras obtundunt, et asseverant ut veras historias quae in vulgus vulgaris plebecula ab imperitis decepta, tanquam vera evulgavit.

⁶¹ Isto, 86–87: Ex his quis non videt in Epist. ad Sophronium nihil posse probari, aut ostendi Dalmatis Slavonico idiomate traditam esse a S. Hieronymo Sacram Scripturam? Postulaverat enim Sophronius a S. Doctore, ut sibi ex Haebreo Latinum faceret Psalterium Latino sermone, non Dalmatico. Ex quo cohaerenter colligitur Graecam translationem Septuaginta emendatam Latinis, quos suae Linguae homines semper vocat, fuisse traditam legendam, non Dalmatis, atque ita optime clarissimeque exploditur, refellitur falsitatisque arguitur totum illud, quod in obiectione asseritur de universa Sacrae Scripturae translatione in Dalmaticam Linguam, qua in Missali et Breviario (quae ego vidi legique) Dalmatae Crovataeque utuntur.

rujući da mu je materinski bio ilirski, blizak slavenskomu. Kašić, međutim, tumači da Jeronimov navod označava latinski te da ilirski nije slavenski, nego varijetet srodan albanskomu. Moguće je da je u njegovoj argumentaciji određenu ulogu imao rukopis *De rebus Dalmatici* (1602.) šibenskoga povjesničara Dinka Zavorovića ili neki sličan rad koji kritički preispituje ranije pretpostavke o podrijetlu slavenskoga jezika i nastanku glagoljice. Takva sinteza označava prekretnicu u razumijevanju autorstva prijevoda Biblije na slavenski jezik te usmjerava prema ćirilometodskom tragu u nastanku glagoljice i prvih prijevoda biblijskih tekstova na slavenski.⁶² Zavorovićevo djelo prethodi povijesnoj sintezi Ivana Lučića Luciusa koja se i danas smatra relevantnim izvorom za proučavanje hrvatskoga srednjovjekovlja.⁶³

U tom se kontekstu valja vratiti u 1634. godinu kada je Ivan Tomko Mrnavić pred kardinalskim zborom u Propagandi odlučno odbacio Kašićev prijevod Biblije, istaknuvši uporabu latiničnih slova kao glavni razlog protiv toga izdanja. Gotovo istodobno povjerio je Levakoviću glagoljični *psaltir* Nikole Rabljanina kako bi ispitao je li pisan "drevnim jezikom i slovima". Time je nastojao prikupiti dokaze za sprječavanje objave Kašićeva prijevoda na novoštokavski idiom te ujedno poduprijeti jeronimovsku tezu o podrijetlu glagoljice i slavenskoga jezika, koja se u to vrijeme već urušavala, što potvrđuje i Kašićeva *Apologija*. Da je *psaltir* doista bio star i neprocjenjivo vrijedan, zasigurno bi se sačuvao kao dragocjen artefakt. Umjesto toga, očuvani su tek redci prvih sedam psalama, dostatni za brzu javnu prezentaciju, za koju se pretpostavlja da je doista održana u Propagandi. Ti su redci kasnije uneseni u Karamanov rukopis *Identità* iz sredine 18. stoljeća. Njihov jezik pokazuje pokušaj istočnoslavenizacije crkvenoslavenskoga idioma, što se uklapalo u tadašnje nastojanje da se uspostavi univerzalni crkvenoslavenski jezik za liturgijsku uporabu s elementima koji su se smatrali najbližima Jeronimovu vremenu.

Činjenica da su sačuvani samo početni psalmi dodatno potiče sumnju u postojanje cjelovitoga kodeksa i otvara mogućnost da je riječ o krivotvorini koja ne bi izdržala ozbiljniju analizu. Teško je objasniti kako se tako vrijedan *psaltir* – gotovo relikvija među sljedbenicima jeronimovske teze – mogao jednostavno izgubiti. Zaš-

Zanimljivo je da se pariški profesor Juraj Slovinac, prepisujući oko 1400. godine Jeronimovo djelo *Commentarii in Psalmos*, zadržava na Jeronimovu navodu: *Nec hoc dico quod predecessores meos mordeam aut quidquam de his arbitrer detrahendum quorum translationem emendatam olim meae linguae hominibus dederim*, dodajući mu na margini: *hoc de translatione psalterii in linguam sclavonicam*. Ova marginalija potvrđuje duboko ukorijenjeno glagoljaško vjerovanje da je Jeronim povezan sa slavenskim jezikom i njegovim prevoditeljskim pothvatima, uključujući prijevod Biblije na taj jezik. *Tours, Bibliothèque municipale, 0095" dans la base Bibale, 14r*, <https://arca.irht.cnrs.fr/iiif/135192/canvas/canvas-2808650/view> (pristupljeno 15. lipnja 2024.).

⁶² Iva KURELAC, "Modaliteti recepcije glagoljaške tradicije", 349–357. Važno je zapaziti da je Kašić među prvima tvrdio da je glagoljicu osmislio Konstantin Filozof u 9. stoljeću (V. HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", 83–84, 104–106).

⁶³ Stjepan ANTOLJAK, "Sultan Jahja" u Makedoniji", 115–132.

to ga nema u Mrnavičevoj ostavštini, koju je nakon njegove smrti preuzeo Levaković?⁶⁴ Ako je Karaman imao uvid u Levakovićev arhiv, zašto ga ondje nije zatekao? Zašto je Levaković prepisao samo retke prvih psalama, a ne cijeli rukopis? Ova pitanja otvaraju presudnu dilemu: je li *psaltir* Nikole Rabljanina doista postojao *in charta membrana*, kako je tvrdio Levaković u izgubljenom rukopisu *Dialogus*, a kasnije prenijeli Karaman i Assemani? Ili je pak nastao u Mrnavičevu krugu, smišljeno konstruiran kako bi poslužio jeronimovskoj struji unutar Propagande, među ostalim i u osporavanju objave Svetoga pisma na hrvatski vernakular?

Nepostojanje odgovora na ta pitanja samo je pojačavalo sumnju u autentičnost *psaltira*. Ipak, mnogi su bezrezervno prihvaćali Levakovićevo svjedočanstvo, među njima Matej Sović, Ivan Kukuljević Sakcinski, Ivan Broz i drugi. Suprot tomu, presudbe Josefa Dobrovskog, Jerneja Kopitara, Pavela Josefa Šafaříka i njihovih suvremenika bile su opreznije. Tek je 1912. godine Vatroslav Jagić dokazao da je riječ o vješto izrađenoj krivotvorini iz 17. stoljeća. Godinama je tragao za rukopisom, a u mlađoj dobi bio je sklon vjerovati u njegovu autentičnost. Konačno je svoj stav utvrdio nakon filološke analize psalama, koje je u Karamanovu rukopisu pohranjenu u Propagandinu arhivu pronašao Evguéni F. Schmurlo.⁶⁵

Unatoč svemu, tema ostaje intrigantna. Malo je rukopisa – bilo autentičnih, bilo krivotvorenih – koji su poput *psaltira* Nikole Rabljanina uspjeli ostaviti tako snažan trag u kulturnoj povijesti te utjecati na crkvene krugove i intelektualne rasprave kroz stoljeća.

3. RAŠČLAMBA JAGIĆEVIH FILOLOŠKIH ARGUMENATA

U ovom ćemo dijelu rada kritički razmotriti Jagićeve filološke argumente u svjetlu novijih spoznaja o hrvatskome glagoljaštvu do kojih je paleoslavistička znanost došla nakon Jagićeva vremena. Jagić dokazivanje tvrdnje da je navodni *Psaltir Nikole Rabljanina* (Rab) krivotvorina započinje raščlambom pravopisa i fonologije. Stoga ćemo se i mi najprije osvrnuti na tu argumentaciju.

3.1. PRAVOPIS I FONOLOGIJA

Jagiću je za raščlambu bio dostupan samo Karamanov prijepis prvih sedam psalama iz spisa *Considerazioni ili Identità della lingua litterale Slava* (1753.), koji je u

⁶⁴ Tamara TVRTRKOVIĆ, "Zagonetno autorstvo ili zbrka među rukopisima: Prodromon et una generalis Illyrici descriptio", *Povijesni prilozi*, 30/41, Zagreb, 2011., 200.

⁶⁵ Evgeny SCHMURLO, "Über Caramans Werk", 99–110.

Propagandinu arhivu pronašao Evguéni F. Schmurlo.⁶⁶ Karaman ih nije prepisao iz izvornika, već vjerojatno iz Levakovićeve spisa *Dialogus*, nastalog nakon Mrnavićeve smrti. Stoga Jagićevi argumenti ovise o tome jesu li Levaković i Karaman vjerno prenijeli tekst ili su u njemu izvršene naknadne intervencije. Jagić smatra Karamana pouzdanim prepisivačem, što potkrjepljuje primjerom s 273. stranice *Identità della lingua litterale Slava*, gdje je Karaman vjerno prenio početak Assemanijeva evanđelistara, uključujući sve skraćenice, imitirajući čak i oblost glagoljičnoga pisma izvornika.⁶⁷ Također ističe da je Karamanovo djelo bilo namijenjeno papi,⁶⁸ što smanjuje vjerojatnost da je upravo on odgovoran za pravopisne anakronizme koje je uočio Jagić, pretpostavivši da Levaković nije autor tih anakronizama jer je pokazivao poštovanje prema rukopisu koji mu je predao Mrnavić.⁶⁹ To potvrđuje činjenica da u riječima poput *Georgii, evangelistę, vigilię* i sl. nije zamijenio slovo **ѡ** slovom **Ѣ**, što je inače uobičajeno u hrvatskoglagoljičnim tekstovima. Štoviše, Karaman bilježi Levakovićevu tvrdnju da je u Mrnavićevu izvorniku naišao samo na slovo **ѡ** u takvim primjerima.

Iako Jagić razmatra mogućnost da je Levaković svjesno sudjelovao u krivotvorenju rukopisa, tu mogućnost odbacuje iz dva razloga: 1) smatra da je Levaković bio "duhovno ograničen i izrazito nesamostalan" (*geistig beschränkt und sehr unselbständig*) te 2) ne pronalazi motive koji bi opravdali takav čin jer od toga tobože nije imao neku korist.⁷⁰ Jagić stoga zaključuje da je Levaković bio tek "naivac" koji je nasjeo na Mrnavićevu prevaru. Na temelju tih pokazatelja smatra da su za pravopisne i fonološke anakronizme odgovorni Ivan Tomko Mrnavić ili nepoznata osoba koja je načinila izvornik. Ipak, mogli su postojati vanjski motivi, ponajprije snažna želja za napredovanje u crkvenoj hijerarhiji, u čemu bi mu podršku mogao pružiti Mrnavić. Opravdavanje drevnosti izvornoga teksta također je moglo jačati tezu o Jeronimu kao začetniku glagoljaštva i legitimirati Levakovićeve izdanja koji teže drevnim jezičnim izrazima "ad fontes". Takvi motivi mogli su objasniti Levakovićevu vićevu zauzetost za *psaltir*, što je razmatrano u prvom dijelu rada.

⁶⁶ Isto, 99–110.

⁶⁷ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 114: *Allein manches spricht dafür, daß die Kopie Karamans wirklich sehr genau ist. So hat er auf p. 273 seiner Considerazioni den Anfang des Evangeliariums Assemanis (Ěňěîě áý ñěîâĭ) sehr genau kopiert, mit Bewahrung aller Abbreviaturen und selbst mit Nachahmung des runden Charakters der Schrift, was sehr zugunsten seiner Sorgfalt und Genauigkeit spricht.*

⁶⁸ Jagić se pri tome oslanja na ono što je zaključio Schmurlo ("Über Caramans Werk", 100): *Man kann nahezu mit Bestimmtheit sagen, daß eben dieses Exemplar dazu bestimmt war, dem Papst Benedikt XIV. unterbreitet zu werden.*

⁶⁹ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 114: *Wahrscheinlich auch Levakovic nicht, der für den ihm von Marnavic übermittelten Kodex voll Verehrung war und die benannten diakritischen Unterscheidungen wahrscheinlich erst von Marnavic übernommen hat.*

⁷⁰ Isto, 131.

što je očekivani pravilan južnoslavenski odraz praslavenskoga prednjega nosnika *ę*, nego *s jatom*, i to bez točke iznad (**ǫ**) a to znači da pisar podrazumijeva istočno-slavenski izgovor [ja]. Ni to ne mora biti odlučujući argument u prilog Jagićevoj tvrdnji jer se uvijek može pretpostaviti da je riječ o Levakovićevoj ili Karamanovoj pogrešci prilikom prepisivanja. Međutim, vrlo je jak argument u prilog njegovoj tvrdnji pojava alfabetske suspenzije **ѣ** u riječi *zělo* 'vrlo, veoma'. Alfabetska suspenzija označava kraćenje riječi na prvo slovo koje se ujedno navodi kao ime slova. Iako je pojava nešto starija nego što je Jagić smatrao (1911.), smještajući je u 15. st., nije vjerojatna u rukopisu iz prve polovice 13. stoljeća. Prema današnjim spoznajama alfabetska se suspenzija pojavljuje i u ćiriličnim i u hrvatskoglagoļjičnim tekstovima tek u drugoj polovici 14. st. (MacRobert 2008.).

Nevjerojatnom za tekst iz 13. st. Jagić smatra i pojavu ikavizma u riječi *drivo* u trećemu stihu prvoga psalma, napominjući pritom da je Mrnavić ikavac.⁷⁶ Današnja istraživanja međutim pokazuju da se ikavski odraz *jata* u hrvatskoglagoļjičnim rukopisima javlja najkasnije na početku 13. stoljeća. Primjeri su izrazito ikavizirani *Splitski odlomak misala* s početka 13. st., koji je opisao Vjekoslav Štefanić (1957.), te *Gradački glagoljični grafit* koji Vicko Kapitanović (1999.) datira u drugu polovicu 12. ili prvu polovicu 13. stoljeća. Treba također spomenuti da rapski govor pripada srednjočakavskome ikavsko-ekavskom dijalektu,⁷⁷ pa je u njemu, prema pravilu Jakubinskoga i Meyera, ikavski odraz *jata* u riječi *drivo* očekivan. To ne znači nužno da Jagić nije u pravu, već samo da se taj primjer ne može sam po sebi smatrati sigurnim dokazom krivotvorenja teksta.

U istome psalamskom stihu Jagić spornim smatra i oblik *prěsajenno* zbog dvaju razloga: 1. u tekstu iz 13. st. zamjena skupine *žd* slovom *đerv* (*ǰ*) još je manje vjerojatna nego ikavizam i 2. udvajanje suglasnika *n* izgleda izrazito ruski.⁷⁸ Za prvi razlog vrijedi ono što je rečeno za ikavizam u riječi *drivo*. Prvi se put u nekome hrvatskoglagoļjičnom rukopisu na pergamentu *đerv* umjeto *žd* pojavljuje također u *Splitskome odlomku misala*, u zamjenici *tǰ[e]*.⁷⁹ Slovo *đerv* na mjestu skupine **dj* vjerojatno se pojavljuje i znatno ranije, u imenu opata *Maja* na *Krčkome natpisu* iz 11. stoljeća.⁸⁰ Za razliku od toga, udvajanje suglasnika *n* u primjerima u kojima

⁷⁶ Usp. Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 115: *So lesen wir ps. 1.3 äðèâi (drivo), was für einen Text des XIII. Jahrh. sehr unwahrscheinlich wäre; Mrnavic aber war ein Ikavac.*

⁷⁷ Usp. Martina KUZMIĆ, "Fonološki opis govora Raba", *Hrvatski dijalektološki zbornik: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 19, Zagreb, 2015. 145–156.

⁷⁸ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 115–116.

⁷⁹ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, "Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije", *Slovo*, 6–8, Zagreb, 1957., 107. Usp. također Milan MIHALJEVIĆ, *Jezik najstarijih hrvatskoglagoļjskih rukopisa*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb, 2018., 18.

⁸⁰ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982., 223–224. Ime je postalo od lat. *Madius*, a u latinskim izvorima iz Dalmacije potvrđeni su oblici *Madius* i *Majo*.

je teško ili nemoguće pretpostaviti tvorbu *-ньн(о)* sigurno je kasnija pojava. U hrvatskoglagoljčnim tekstovima bilježimo je tek od 15. stoljeća.⁸¹ Ne možemo zasad sa sigurnošću reći je li riječ o podražavanju ćiriličnih rukopisa ili o analogiji prema primjerima u kojima je udvajanje rezultat gubljenja slaboga jera. Katkad se pisari udvajanjem suglasnika n služe kako bi razlikovali pridjeve i priloge od homofonih oblika imenica.⁸²

Jagić je vjerojatno u pravu kad kaže da oblici pridjeva *zemьstii* i *člověčьstii* koji se pojavljuju u primjerima *čtie zem'sti* (Ps 2,2), *sudie zem'stii* (Ps 2,10) i *sňove čštii* (Ps 4,3) imaju također za predložak neki ćirilični tekst.⁸³ U građi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* koji se izrađuje u Staroslavenskome institutu u Zagrebu nismo pronašli nijedan takav oblik. U hrvatskoglagoljčnim tekstovima uobičajeni su odnosni pridjevi *zemьskь* i *člověčьskь*, koji u nominativu množine imaju oblik *zemьsci* i *člověčьsci*.⁸⁴ Jedino je u *Frašćićevu psaltiru* iz 1463. potvrđen i oblik pridjeva *zemskь*. Poznato je međutim da je taj psaltir prepisan s makedonskoga predloška (Grabar 1985.), što znači da je taj oblik najvjerojatnije preuzet iz ćiriličnoga predloška s makedonskoga područja.

Nije sasvim jasno na što Jagić misli kad za oblik *vaz'zovu* koji se pojavljuje u Ps 3,5 i 4,4 kaže da je protivan svim fonetskim pravilima i da je "produkt kasnije mudrosti, a ne nevinoga klerika Nikole Rabljanina, koji je vjerojatno kao takav Mrnavićeva fikcija".⁸⁵ Misli li pritom na vokalizaciju izvorno slaboga *jera* u prefiksu *vъz-* ili pak na udvajanje suglasnika *z*, tj. neobičnu tvorbu *vъz+zovu*? Ni jedno ni drugo nije uobičajeno za tekst iz prve polovice 13. stoljeća. Najstarije su dosad zabilježene potvrde vokalizacije (jakoga) *jera* kao *a* u hrvatskoglagoljčnim tekstovima iz *Ljubljanskoga homilijara* iz druge polovice 13. st. u suprotnome vezniku *нь* 'nego' i obliku nominativa jednine muškoga roda pokazne zamjenice *сь* 'ovaj'.⁸⁶ U oba je slučaja *jer* jedini samoglasnik u naglašenoj riječi, pa ga stoga treba smatrati jakim.⁸⁷ Dakle, u prvoj polovici 13. st. nije jako vjerojatna ni vokalizacija jakih, a kamoli

⁸¹ Ranije se naravno udvajanje pojavljuje kao rezultat ispadanja slaboga *jera* u skupini *-ньн-*.

⁸² Stjepan DAMJANOVIĆ, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1984., 83; Milan MIHALJEVIĆ, *Pismo i fonemski sustav*, Hrvatski crkvenoslavenski jezik, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, prir. Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb, 2014., 75.

⁸³ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 116.

⁸⁴ Također i u inačicama s *apostrofofom* umjesto *štapića* ili s vokalizacijom u obliku *zemьsci* i *člověčьsci*.

⁸⁵ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 116: *Ganz gegen alle phonetischen Regeln schrieb Marnavic ps. 3. 5, 4. 4 ва'р'ѣва. Das ist gewiß das Produkt einer späteren Weisheit und nicht des unschuldigen Clericus Nicolaus Arbensis, der wahrscheinlich als solcher eine Fiktion Marnavic's ist.*

⁸⁶ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, "Splitski odlomak", 91–92, M. MIHALJEVIĆ, *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljčskih rukopisa*, 18–19. U primjerima: *na rěsně* (1a) za lat. *sed vere*, *na egda sie g(lago)letь se* (1b) za lat. *sed ecce, cum dicitur*, *na obakь* (1b), *na êkože* (1d), *rěsni sa č(lově)kь* (2b) za lat. *verum hunc hominem*, *na i slovomь* (2b), *na i v semь* (2c) za lat. *sed in hoc, bēsni že sa* (2d) za lat. *daemonicus iste* i *na i slěpь* (2d) za lat. *sed et caecus*.

⁸⁷ Milan MIHALJEVIĆ, *Slavenska poredbena gramatika*, 198.

moli slabih *jerova*. RCJHR (2015: 94) ne navodi nijedan primjer tvorenica *vbz+z...*, a to onda znači niti udvajanja *z* u tvorbi s prefiksom *vbz-*. Udvajanje suglasnika na granici prefiksa i korijena kao isključivo grafijska pojava u građi RCJHR potvrđeno je samo s prefiksima *bez-*, *iz-*, *raz-* i *pod-* (HCJ 2014: 73–74).

Najvećim Mrnavićevim nasiljem nad pravopisom i fonetikom "starohrvatskoga" jezika u glagoljičnim spomenicima Jagić (1912: 116) smatra istočnoslavenske odraze *jora* i *jera* (ѣ > o, њ > e) u primjerima: *vozderžitъ me* (Ps 3,6), *pomerzitiъ g(ospod)ъ* (Ps 5,7), *voznesi* (Ps 4,7), *vozraduūt se* (Ps 5,12), *vozvratī se* (Ps 6,5) i *vb smerti* (Ps 6,6). Moramo reći da je Jagić tu potpuno u pravu. Jerovi ispred *r* mogli bi se tumačiti kao čuvanje praslavenskoga stanja prije metateze, dakle u vrijeme tobožnjega biskupa Teodora, ali se tako nikako ne mogu objašnjavati njihovi istočnoslavenski odrazi. Primjeri vokalizacije *jera* kao *e* koji su zabilježeni na prvoj stranici *Kijevskih listića* i u *Bečkim listićima* s kraja 11. ili početka 12. st. najvjerojatnije su uvezeni s makedonsko-bugarskoga područja.⁸⁸ Takvo objašnjenje međutim nije primjenjivo na *Psaltir Nikole Rabljanina* (dalje Rab) koji je prepisan s predložka koji je navodno nastao na hrvatskome području u 7. stoljeću, u vrijeme posljednjega salonitanskog biskupa. Istovremeno se, ističe Jagić, uz te oblike pojavljuju tipično hrvatski (čakavski) oblici kao što su primjeri vokalizacije *jerova* kao *a*, čija je velika brojnost također malo vjerojatna u tekstu iz 13. st.,⁸⁹ ili oblik *êzici* [*jazici*] u kojemu odraz nekadašnjega prednjega nosnika *ę* nije *e*, nego čakavski *a*.⁹⁰ Posebno je zanimljiv oblik *gartanъ* u kojemu je najvjerojatnije čakavski odraz slogotvornoga *r*, iako treba reći da je u praslavenskome *gor* bio ispred *r* (**gr̥tanъ*),⁹¹ pa bi se moglo "filozofirati" i o utjecaju predložka iz vremena prije metateze.⁹²

3.2. TEKSTOLOŠKA RAŠČLAMBA

Znatno veću dokaznu snagu od pravopisa i fonologije ima Jagićeva tekstološka raščlamba Rab jer tu nije vjerojatno da su Levaković ili Karaman kao prepisivači teksta unosili u njega neke promjene. Uspoređujući ona mjesta iz Rab na kojima

⁸⁸ Milan MIHALJEVIĆ, "Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten" *Glagolitica: zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Hrsg. Heinz Miklas, Wien, 2000., 151–152, M. MIHALJEVIĆ, *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*, 19.

⁸⁹ Vidjeli smo gore da se prvi sporadični primjeri vokalizacije *jerova* kao *a* u drugim hrvatskoglagoljičnim tekstovima pojavljuju tek pola stoljeća kasnije, pa je toliki broj odraza doista malo vjerojatan u tekstu iz prve polovice 13. stoljeća.

⁹⁰ Jagić (str. 116) ističe da se uvijek pojavljuje samo oblik *jazici*, a nijednom *jezici*.

⁹¹ Vidi natuknicu *grkljan* u Matasović, Pronk, Ivšić, Brozović Rončević (2016: 301).

⁹² Zanimljivo je da Jagić navodi kao starocrkvenoslavenski oblik *gr̥tanъ s jerom*, a u Slovníku (1968: 440) je dvostruka natuknica *gr̥tanъ/gr̥tanъ s jorom* iza *r*.

se stari Jeronimov prijevod iz hebrejskoga (*iuxta Hebr.*) razlikuje od mlađega prijevoda u Vulgati s tradicionalnim "slavensko-grčkim" prijevodom, Jagić pokazuje da je navodni prijepis Nikole Rabljanina jedinstven među hrvatskoglagoljičnim psaltirima i da se s njime, tamo gdje se on razlikuje od ćirilometodskoga prijevoda, ne slaže ni jedan drugi psaltir. Kako bismo provjerili Jagićevu tvrdnju, provjerili smo mjesta koja navodi Jagić u 21 danas poznatom hrvatskoglagoljičnom psaltiru iz crkvenoslavenskoga razdoblja⁹³ od kojih neki u Jagićevo vrijeme još nisu bili poznati. Iznosimo podatke iz svih psaltira uzimajući u obzir i male grafijske razlike.⁹⁴ Napominjemo da je u Vat10 izgubljeno prvih šest psalama i da smo zato s njime mogli usporediti samo tekst sedmoga psalma, a u Fr nedostaju prva tri stiha prvoga psalma.

Ps 1,1: otide (Rab) (lat. *abiit*) ~ ide (Pm, N1, Vat₁₉, N2, Pt, Bar, Broz, CPar), idetъ (Lob, PsPar, Ac, Vat₆, Med, Rom, Mosk, Kop, Dab), idet' (Mav), idêt' (Brib) (grč. ἐπορεύθη); vъ s(vê)tê (Rab) (lat. *in consilio*) ~ na svêty (Ac, Med, N1, Dab, N₂), na sv(ê)tъ (PsPar, Vat₆, Vat₁₉, Pt, Bar, Broz), na svêt' (Pm), na s'vêty (Brib), na sv(ê)t' (Kop), na svetъ (Lob), na s'vety (Mosk), nъ s(vê)tъ (Rom), n' s(vê)tъ (Mav), na vêče (CPar) (grč. ἐν βουλή); nečistiъ (Rab) (lat. *impiorum*) ~ nečistivihъ (Lob, Ac, Pm, Vat₆, Med, N1, Dab, N₂, Pt), nečis'tivihъ (PsPar, Mosk, Brib), nečistivih' (CPar), neč(i)st(i)viъ (Mav), nečist(i)viъ (Vat₁₉), nečist(i)v(i)hъ (Rom, Kop), neč(i)st(i)v(i)hъ (Bar, Broz) (grč. ἀσεβῶν); rugatelъ (Rab) (*iuxta Hebr. derisorum*) ~ gubitel'nê (Lob, Vat₆, Med), gubitel'nê (Pm, N₂), gubitel'nê (Pt), gubit(e)lnê (N1, Bar, Broz, Kop, CPar), gubitel'ne (PsPar, Brib, Dab), gubit(e)l'nê (Vat₁₉), gubitel'ni (Mosk, Rom), gub(i)t(e)l'ni (Mav), gubitel'niъ (Ac) (grč. λοιμῶν, Vulg. *pestilentiae*).

Ps 1,3: prêsaĵenno (Rab) (*iuxta Hebr. transplantatum*) ~ vsaždenoe (Lob, Pm, Vat₆, Med, Pt), v'saž'denoe (PsPar), v'saždenoe (Mosk), v'saž'dênoe (Brib), vsъždenoe (Vat₁₉), vsaenoe (Rom, Dab, Kop, Bar, Broz), v'saenoe (N₂), v'saĵennoe (N₁), vs'eno (Mav), v'saždeno (Ac), vsaĵeno (CPar) (grč. τὸ πεφυτευμένον, Vulg. *plantatum*); pri potocičihъ vodnihъ (Rab) (*iuxta Hebr. iuxta rivulos aquarum*) ~ priishodičihъ vodъ (Lob, Ac, Med), priis'hodičihъ vodъ (N₂), priishodičih' vodъ (N1), priishodičih' vod' (CPar), priish(o)d(i)č(i)hъ v(o)dъ (Mav), priish(o)dič(i)hъ vodъ (Bar, Broz), priishodečih' vodъ (PsPar), prêishodičihъ vodъ (Pm), prêishod(i)č(i)hъ vodъ (Kop), prêishodêčihъ vodъ (Dab), prêis'hodečihъ vodъ (Mosk), preishod(i)čihъ v(o)dъ (Vat₆, Pt), preishodečihъ vodъ (Rom), preis'hodêčihъ v(o)dъ (Brib), prshodičihъ vodъ (Vat₁₉) (grč. παρὰ τὰς διεξόδου τῶν ὑδάτων, Vulg. *secus decursus aquarum*); v'se če satvoritъ (*iuxta Hebr. omne quod*) ~ vsa eliko (Lob, Ac, Pm, Vat₆,

⁹³ Usp. popis kratica na kraju članka.

⁹⁴ Primjere nismo u potpunosti usustavili, nego smo ih navodili redom kako smo ih ekscerpitali. Kada se latinski tekst podudara u *iuxta Hebr.* i Vulg., onda smo navodili samo kraticu lat. Ista se kratica koristi i onda kada se latinski tekst, koji Karaman navodi kao paralelu za Rab, ne podudara s izdanjem *Biblia sacra* (1975.) kojim smo se služili.

Med, N1, Vat₁₉, Rom, N2, Kop, Pt), v'sa eliko (PsPar, Mosk, Brib, Dab), vsa el(i)ko (Mav, Bar, Broz), vsa ka lûbo (CPar) (grč. πάντα ὅσα ἄν ποιῆ, Vulg. *omnia quaecumque*); usprêet' (Rab) (iuxta Hebr. *prosperabitur*) ~ pospeût se (Lob, Pm, Vat₆, Pt, Kop, Bar, Broz), pospêût' se (Ac, Med, Rom, N1, Mav, Vat₁₉, N2), pos'pêût' se (PsPar), pos'reût' se (Mosk), pos'peût' se (Brib), prospêût se (CPar) (grč. κατευσθησεται, Vulg. *prosperabuntur*).

Ps 1,4: ne sice (Rab) (lat. non sic) ~ ne tako (Lob, PsPar, Ac, Med, Mosk, Dab, CPar), ne t(a)ko (Fr, Pm, Vat₆, Rom, N1, Mav, Brib, N2, Kop, Pt, Bar, Broz), ne tko (Vat₁₉) (grč. οὐχ οὕτως).

Ps 1,5: vь sabori (Rab) iuxta Hebr. *in congregatione*) ~ v svêťb (Rom, N1, N2), v' svêťb (PsPar, Ac, Med, Dab), v svêť' (Pm), v' svêť' (CPar), v' s'vêťb (Mosk), v s(vê)ťb (Vat₆, Vat₁₉, Mav, Kop, Bar, Broz), v' s(vê)ťb (Brib), v svet' (Lob, Pt), v(a) svêť' (Fr) (grč. ἐν βουλή, Vulg. *in consilio*).

Ps 2,1: sastaše se êzici i kolêna poučet se tačetnim' (Rab) (lat. *congregaverunt gentes et tribus meditabuntur inania*) ~ žetaše êzici i lûdi poučiše se tačet'nim' (Fr), vskr[ʙš]taše êzici . i lûdi poučiše se tačim' (Lob), vskr'staše ezici . i lûdi poučiše se tačim' (PsPar), vs[krʙš]taše e[zi]ci . i lûdi poučiše se t'čim' (Ac), vskr'staše êzici i lûdi poučiše se tačim' (Pm), vskrstaše êzici i l(ûdi) poučiše se tačim' (Vat₆), vskr'staše êzici . i lûdi poučiše se tačim' (Med), v'skr's'taše êzici . i lûdi poučiše se tačim' (Mosk, N₂), vskr'st(a)še êz(i)ci . i lûdi poučiš(e) se tačim' (N1), vskr'st(a)še êz(i)ci . i l(ûdi) pouč(i)š(e) se t'č(i)m' (Mav), vskr'štaše êzici . i lûdi poučiše se tačim' (Vat₁₉), v'skrstaše êzici . i l(ûdi) poučiše se tačim' (Rom), vskr'staše êz(i)ci i lûdi poučiše se tačim' (Brib), vskrstaše êzici . i lûdi poučiše se tačim' (Dab), vskrstaše êzici : i lûdi poučiše se tačim' (Pt), vskrst(a)še êz(i)ci . i lûdi pouč(i)še se tačim' (Bar, Broz), v'skr'staše êz(i)ci . i lûdi pouč(i)še se tačim' (Kop), v'skr'staše narodi i pl'ci poučili se sut' tačim' (CPar) (grč. ἐφρούραξαν ἔθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά).

Ps 2,2: povьstanut' (Rab) (iuxta Hebr. *consurgent*) ~ pristaše (Lob, Fr, Ac, Pm, Vat₆, Rom, N1, Med, Mosk, N2, Kop, CPar), pris'taše (PsPar, Brib, Dab), pris'vtaše (Vat₁₉), prist'še (Mav), prist(a)še (Pt, Bar, Broz) (grč. παρέστησαν, Vulg. *adstiterunt*); savêcaût' kupno (Rab) (iuxta Hebr. *tractabunt pariter*) ~ sabraše se (Lob, Pm, Med, Rom, Mosk, Brib, Pt, CPar), s'b'raše se (PsPar), s'braše se (Ac, Vat₆, Vat₁₉), sьbraše se (N₂), s'br(a)še se (Mav), sabr(a)š(e) se (N₁), sab'raše se (Dab), s(a)br(a)š(e) se (Bar, Broz), sabr(a)še se (Fr, Kop) (grč. συνήχθησαν, Vulg. *convenerunt*); na pomazanca (Rab) (iuxta Hebr. *adversum christum*) ~ na h(rъst)a (Lob, PsPar, Fr, Ac, Pm, Vat₆, N₁, Vat₁₉, Dab, Pt, Bar, Kop, CPar), nъ h(rъst)a (Med, Rom, Mosk, Brib, N₂), n(a) h(rъst)a (Mav, Broz) (grč. κατὰ τοῦ χριστοῦ, Vulg. *adversus christum*).

Ps 2,3: sêti (Rab) (iuxta Hebr. *laqueos*) ~ igo (svi) (grč. τὸν ζυγόν, Vulg. *iugum*).

Ps 2,5: va gnêvi svoim' (Rab), v gnêvê svoem' (CPar) (lat. *in ira sua*) ~ gnêvom' svoim' (Ac, Vat₆, Med, Vat₁₉, Pt, Bar, Broz, Kop), gnêvom' svoim' (Pm), gnêvom' svoim' (N₂), g'nêvom' svoim' (Mosk), gnêvom' s'voim' (PsPar), g'nêvom' svoim'

(Fr), g'nêvomь s'voimь (Brib, Dab), gnêv(o)мь s'voimь (N₁), gn(ê)v(o)мь svoimь (Mav), gnevomь svoimь (Lov), gnevomь (Rom) (grč. ἐν ὀργῇ αὐτοῦ); va êrosti svoei smutit' e (Rab), v' êrosti svoei smetet' ih' (CPar) (lat. *in furore suo conturbabit eos*) ~ êrostiû svoeû smetety e (Lob, Med), êrostiû svoeû [s]metety e (Ac), êrostiû svoeû smetet' e (Fr, Pm, Vat₁₉), êros'tiû svoeû s'metet' e (PsPar), êrostiû svoeû s'metet' e (Rom), êros'tiû s'voeû s'metet' e (Mosk), êrostiû svoeû sm(e)tet' e (Vat₆), êrostiû s'voeû s'metet' e (N₁), êrostiû svoeû smet(e)t' e (Mav), êros'tiû svьoeû s'metet' e (Brib), êros'tiû s'voeû s'mêtet' e (Dab), êrostiû svoeû s'me(te)t' e (N₂), êrostiû svoeû s'm(e)t(e)t' e (Kop), êrostiû svoeû smêtetь e (Pt), êr(o)stiû svoeû smêtet' e (Bar, Broz) (grč. ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ).

Ps 2,6: az že učinihь c(êsa)ra moego (Rab) (lat. *ego autem ordinavi regem meum*) ~ az že postavlenь esmь c(êsa)рь ot nêgo (Lob), az' že pos'tav'lenь es'mь c(êsa)рь ot' nego (PsPar), az' že post(a)vlen' esm' c(êsa)рь ot nego (Fr), abz že postavl[enь] esmь c(êsa)рь ot nego (Ac), : az' že postavlenь es(a)mь c(êsa)рь ot nego (Pm), az' že post(a)vlenь es(a)mь c(êsa)рь ot nego (Vat₆), az že postavlenь es'mь c(êsa)рь ot nego (Med), až' že pos'tavlenь esamь c(êsa)рь ot nego (Mosk), az že post(a)vlenь es(a)mь c(êsa)рь ot nego (Vat₁₉), az že pos'tavlen' es'mь c(êsa)рь ot nego (N₁), az že post'vl(e)нь es(a)mь c(êsa)рь ot n(e)go (Mav), az' že pos'tav'lenь es(a)mь c(êsa)рь ot n(e)go (Brib), az' že postavlenь es(a)mь c(êsa)рь ot' nego (N₂), az že postavlenь esamь c(êsa)рь ot nego (Pt), az že post(a)vlenь es(a)mь c(êsa)рь ot n(e)go (Bar), az že post(a)vlenь es(a)mь c(êsa)рь ot n(e)go (Broz), az že post(a)vl(e)нь es(a)mь c(êsa)рь ot nego (Kop), az že post(a)vlenь es(a)mь c(êsa)рь (Rom), az že pos'tavlenь es(a)mь c(êsa)рь (Dab), ê bo postavlenь esьm' kral' ot nego (CPar) (grč. ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ, Vulg. *ego autem constitutus sum rex ab eo*).

Ps 2,7 (2,6): vazvêcu povelênie b(o)žie (Rab) (iuxta Hebr. *adnuntiabo Dei praeceptum*) ~ vzveĉae povelenie g(ospod)nê (Lob), v'zvêĉae pov(e)lênie g(ospod)ne (PsPar), vaz'vêĉae pov(e)l(ê)nie g(ospod)ne (Fr), v'zvê[ĉae pov(e)lê]nie g(ospod)ne (Ac), vzvêĉae p(o)v(e)lênie g(ospod)ne (Pm), vzvêĉae p(o)v(e)lenie g(ospod)ne (Vat₆), v'zvêĉae pov(e)lênie g(ospod)ne (Med), v'zveĉae p(o)v(e)lenie g(ospod)ne (Rom), v'zveĉae povelenie g(ospod)ne (Mosk), vzvêĉae p(o)v(e)lenie g(ospod)ne (Vat₁₉), vzvêĉae povel(ê)nie g(ospod)ne (N₁), v'zv(ê)ĉ'ae pov(e)l(ê)nie g(ospod)ne (Mav), vzv(ê)ĉae p(o)v(e)l(ê)nie g(ospod)ne (Brib), vzvêĉae pov(e)lênie g(ospod)ne (Dab), v'zveĉae pov(e)lenie g(ospod)ne (N₂), vzv(ê)ĉae p(o)v(e)l(ê)nie g(ospod)ne (Kop), vzv(ê)ĉae povelenie g(ospod)ne (Pt), vzv(ê)ĉae p(o)v(e)lenie g(ospod)ne (Bar, Broz), prop(o)v(ê)dae zap(o)v(ê)d' ego (CPar) (grč. διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα κυρίου, Vulg. *praedicans praeceptum eius*).

Ps 2,9: stlĉeši (Rab) (lat. **franges*) ~ upaseši e (Lob, PsPar, Fr, Pm, Vat₆, Med, Rom, Mosk, Vat₁₉, N₁, Dab, N₂, Kop, Pt), u[paseši e] (Ac), up(a)s(e)ši e (Bar, Broz), up'seši e (Mav), upasiši e (Brib), upaseši ihь (CPar) (grč. ποιμανεῖς αὐτούς).

Ps 2,10: sudie (zemstii) (Rab) (iuxta Hebr. *iudices terrae*) ~ sudeĉei (Lob, PsPar,

Fr, Pm, Med, Rom, Mosk, Vat₁₉, N₁, Brib, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), sudêcêi (Dab), sud(e)cêi (Mav), sud(e)cê (Vat₆), sucêi (!) (Ac), ki sudite (CPar – Vulgata) (grč. οἱ κρίνοντες, Vulg. *qui iudicatis*).

Ps 2,12: klanajte se čisto da ne ubo (Rab) (iuxta Hebr. *adorate pure ne forte*) ~ primite nakazanie ot nêgo . eda kogda (Lob), primête nakazanie eda kog'da (PsPar, Fr), primête nakazanie eda kogda (Ac), primite nakazanie eda kogda (Pm, Vat₁₉, Dab, N₂), primite n(a)k(a)zanie . eda k(o)gda (Vat₆), primite nakaz(a)nie eda kogda (N₁), prim(i)te nak(a)z(a)nie . eda kogda (Mav), primite nak(a)z(a)nie eda kogda (Bar, Broz), prim(i)te nak(a)z(a)nie . eda kogda (Kop), primite nakazanie ot nego . eda kogda (Mosk, Pt), primite nakazanie egda kogda (Med), primite nъkazanie egda kog'da (Rom), primite nъkazanie eg'da kog'da (Brib), primite nakazanie ne da gda (CPar) (grč. δράξασθε παιδείας, μήποτε, Vulg. *adprehendite disciplinam nequando*).

Ps 2,13: po malê (Rab) (iuxta Hebr. post *paululum*) ~ v skorê (Lob, Fr, Ac, Pm, Vat₆, Med, Vat₁₉, N1, Dab, Kop, Pt), v' skorê (PsPar, Rom, CPar), v sk(o)rê (Mav, Bar, Broz), v' s'korê (N2), v' skore (Mosk), v s'kore (Brib) (grč. ἐν τάχει, Vulg. *in brevi*).

Ps 3,2: počto umnožiše se vrazi moi (Rab) (iuxta Hebr. *quare multiplicati sunt hostes mei*) ~ čto se umnožiše stužaûcêi mnê (Lob, Pm, Vat₆, Med, Vat₁₉, Pt, Bar, Broz), č'to se um'nožiše s'tužaûcêi m'nê (PsPar, Brib, Dab), čto se umnožiše stužaûcêi mi (Fr), čto se umnožiše stužaûcêi m(b)nê (Ac), čto se umnožiše stužaûcêi m'nê (Rom), čto se umnožiše s'tužaûcêi m'nê (Mosk), čto se umnožiše s'tužaûcêi mnê (N1), čt(o) se umn(o)ž(i)še st(u)žaûcêi m'nê (Mav), čto se um'nožiše stužaûcêi mnê (N2), čto se umnož(i)še stužaûcêi m'nê (Kop), zač' se umnožili sut' ki stužaût' me (CPar) (Vulg. *quid multiplicati sunt qui tribulant me*); povstaût' na me (Rab) (iuxta Hebr. *consurgunt adversus me*) ~ vstaût' na me (Lob, Pm, Med, Vat₁₉, N₂, Kop, Pt), v'staût' na me (PsPar), vstaût' n(a) me (Fr), v'staût' n[a] m(e)ne (Ac), vstaût' n(a) me (Vat₆, Rom, N1), v's'taût' nъ me (Mosk), vst'ût' n(a) me (Mav), v'staût' n(a) me (Brib), v'staût' protivu m'nê (Dab), vstaût' na me (Bar, Broz), vstaût' na me (CPar) (grč. ἐπανάστανται ἐπ' ἐμέ, Vulg. *insurgunt adversum me*).

Ps 3,3: nêst' spasenie emu o bozê (Rab) (iuxta Hebr. *non est salus huic in Deo*) ~ nest' sp(a)seniê emu o b(o)zê ego (Lob), nêst' sp(a)seniê emu o bozê ego (PsPar), nêst' sp(a)s(e)niê emu o b(o)zê ego (Fr, Pm), nêst' sp(a)seniê emu o b(o)zê ego (Ac, N1), nêst' sp(a)s(e)niê emu o b(o)zê ego (Vat₆, Med, N₂, Kop), nes't' sp(a)s(e)niê emu o bozê ego (Mosk, Dab), n(ê)st' sp(a)s(e)niê emu o b(o)zê ego (Mav), nest' sp(a)s(e)niê emu o bozê ego (Rom), nêst' sp(a)s(e)niê emu o b(oz)ê ego (Vat₁₉), nes't' s'p(a)s(e)niê emu o b(o)zê ego (Brib), nêst' spaseniê emu o bozê ego (Pt), nêst' sp(a)seniê emu o bozê ego (Bar, Broz), nêst' sp(a)s(e)niê emu v' bozê ego (CPar) (grč. Οὐκ ἔστιν σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ θεῷ αὐτοῦ, Vulg. *non est salus ipsi in Deo eius*).

Ps 3,4: čit' oh(гъst)ъ mene (Rab) (iuxta Hebr. *clipeus circa me*) ~ zastupnikъ (Lob,

Ac, Vat6, Med, Rom, Vat₁₉, N₂, Pt), zas'tup'nikъ (PsPar, Mosk, Brib, Dab), zastupn(i)kъ (Fr), zastupnik' (Pm, Bar, Broz), zastup'nikъ (N1), z'st(u)pn(i)kъ (Mav), zastupn(i)kъ (Kop), priemat(e)lъ (CPar) (grč. ἀντιλήμπτωρ, Vulg. *susceptor*).

Ps 3,5: vaz'zovu i uslišitъ me (Rab) (iuxta Hebr. *clamabo et exaudit me*) ~ v'zvahъ . i usliša me (Lob, Ac, Vat6, Med, Rom, Vat19), v'zvahъ . i us'liša me (PsPar), vazv(a)h' . i usliša me (Fr), v'zvah' i usliša me (Pm), v(a)zvahъ . i usliša me (Mosk), vzv(a)hъ . i usliš(a) me (N1), v'zv(a)hъ . i usl(i)š(a) me (Mav), vьz'vah' i us'liša me (Brib), vazvahъ i us'liša me (Dab), vazvahъ i usliša me (N2, Kop), vazvahъ . i usl(i)ša me (Pt), vazv(a)hъ . i usl(i)ša me (Bar, Broz), vьzvah' : i usliša me (CPar) (grč. ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέν μου, Vulg. *clamavi et exaudivit me*).

Ps 3,6: probudih se (Rab) (iuxta Hebr. *evigilavi*) ~ vstahъ (Lob, Pm, Vat6, N1, Brib, Pt, Bar, Broz), v'stah' (PsPar, Fr), v'stahъ (Ac, Rom, Vat₁₉, Dab, N₂, Kop), vstah' (Med, CPar), v's'tahъ (Mosk), v'st(a)h' (Mav) (grč. ἐξηγέρθην, Vulg. *exsurrexi*); vozderžitъ me (Rab) (iuxta Hebr. *sustentavit*)⁹⁵ ~ zastupi e (Lob), zastupi me (PsPar, Ac, Pm, Vat6, Med, Rom, Vat₁₉, N1, N2, Kop, Pt, Bar, Broz), zas'tupi me (Fr, Mosk, Brib, Dab), zast(u)p(i) me (Mav), priêt' me (CPar) (grč. ἀντιλήμψεταιί μου, Vulg. *suscipiet me*).

Ps 3,8: v'sihъ vragъ moiъ lanitu (Rab) (iuxta Hebr. *omnium inimicorum meorum maxillam*) ~ vse vražduûcee mnê . vsue (Lob, Mav, Pt, Bar, Broz), vse vražduûcee m'nê . vsue (PsPar), vse vražduûcee vsue (Fr), vse vražduûcee m(ъ)nê . v'sue (Ac), vse vražduûcei mnê vsue (Pm), vse vražduûcee ime tvoe vsue (Vat6), poraždûûcee mnê . vsue (Med), vse vražduûce m'nê . vsue (Rom), v'se vražduûcee m'nê v'sue (Mosk), vse vraždûûcee mnê vsue (Vat₁₉, N₁, N₂, Kop), v'se v'raždûûcee m'nê v'sue (Brib), vse vražduûcêi m'nê vsue (Dab), v'sêh' protivecîh' se mnê bez' krivine (CPar) (grč. πάντας τοὺς ἐχθραίνοντάς μοι ματαίως, Vulg. *omnse adversantes mihi sine causa*); nečistivihъ (Rab) (iuxta Hebr. *impiorum*) ~ grešnihъ (Lob), g'rešnih' (PsPar), gr(ê)šnih' (Fr), grêšnihъ (Ac, Pm, N₁, Vat₁₉, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), gr(ê)šnihъ (Vat6), grêšnih' (Med, CPar), grêš'nihъ (Rom), g'rêš'nihъ (Mosk, Brib, Dab), gr(ê)šn(i)hъ (Mav) (grč. ἁμαρτωλῶν, Vulg. *peccatorum*).

Ps 3,9: g(ospode)vê sp(a)senie (Rab) (lat. **Domino salus*) ~ g(ospod)nê estъ sp(a)s(e)nie (Lob), g(ospod)ne es't' sp(a)senie (PsPar), g(ospod)ne e(stъ) sp(a)s(e)nie (Fr, Med), i (gospod)ne estъ sp(a)senie (Ac), g(ospod)ne e(stъ) sp(a)s(e)nie (Pm, Vat6, Rom, N1, Mav, Vat19, Brib, Kop, CPar), g(ospod)ne estъ sp(a)s(e)nie (Mosk, Dab, Bar, Broz), g(ospod)ne estъ s'p(a)s(e)nie (N₂), g(ospod)ne e(s)t(ъ) sp(a)s(e)nie (Pt) (grč. τοῦ κυρίου ἡ σωτηρία, Vulg. *Domini est salus*); na lûdu tvoemъ (Rab) (lat. *super populum tuum*) ~ na lûdehъ tvoihъ (Lob, Vat₁₉, Dab), na lûdehъ t'voihъ (PsPar, Mosk), na l(ûde)h' tvoih' (Fr), na lûdehъ (Ac), na lûdeh' tvoihъ (Pm), na

⁹⁵ Jagić (str. 122) smatra da je Mrnavić umjesto perfekta *sustentavit* pročitao futur *sustentabit* i zato ga preveo prezentom svršenoga glagola, a ne aoristom kao svi ostali.

lûd(e)hь tvoihь (Vat6, Kop), na lûdeh' tvoih' (Med), нь lûdehь tvoihь (Rom), na lûdihь tvoih' (N₁), n' lûdêhь tvoihь (Mav), нь lûdêhь t'voihь (Brib), n' lûdehь tvoihь (N₂), na l(û)d(e)hь tvoihь (Pt), na lûdêhь tvoihь (Bar, Broz), svrhu pl'ka tvoego (CPar) (grč. ἐπὶ τὸν λαόν σου).

Ps 4,2: vzivaûçu mê (Rab) (iuxta Hebr. *invocante me*) ~ vnêgda vazvahь (Lob), vnegda v'zvahь (PsPar), vnegda vaz'vah' (Fr), v'negda v'zvahь (Ac), vnegda vzvahь (Pm, Mav), vnegda v'zvahь k n(e)mu (Vat₆), vnegda v'zvah' (Med), vnegda vazvahь (Rom, N₁, Dab, Pt), vnegda v(a)zvahь (Mosk), vnegda v'zv(a)hь (Mav), vneg'da vьz'vahь (Brib), vnegda vьz'vahь (N₂), vnegda vazv(a)hь (Kop, Bar, Broz), gda vьzvah' (CPar) (Vulg. cum invocarem).

Ps 4,3: naročiti moi nečastno lûbite suetu (Rab) (iuxta Hebr. *incliti mei ignominiose diligitis vanitatem*) ~ do kole teškosr'di . vskuû lûbite suetna (Lob), do kolê teš'kosr'di . vskuû lûbite suet'na (PsPar, Mosk, N1), do kolê teš'kosr'di . vskuû lûb(i) te suet'naê (Fr), do kolê teš'kosr'di . v'skuû lûbête suetna (Ac), do kolê teš'kosr'di . vskuû lûbite suetnaê (Pm), do k(o)lê teš'kosr'di vskuû lûbite suetna (Vat6), do kolê teš'kosr'di . vskuû lûbite suetna (Med, Kop), do kole teš'kosr'di . vs'kuû lûbite suet'na (Rom, Brib), d(o)klê t(e)škosr'di . vskuû lûb(i)te suet'na (Mav), do kolê teškosr'di . vskuû lûbite suetna (Vat₁₉, Bar, Broz), do kolê teškosr'di . v'skuû lûbite suet'na (Dab), do kolê teš'kosr'di . v'skuû lûbite suet'na (N₂), do kolê teškosr'di . vskuû lûbite suetnaê (Pt), do kolê teš'kosr'di . da začь lûbite tačinu (CPar) (grč. ἕως πότε βαρυκάρδιοι; ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, Vulg. *usquequo gravi corde ut quid diligitis vanitatem*); iskuče (Rab) (iuxta Hebr. *quaerentes*) ~ ičete (Lob, PsPar, Fr, Pm, Vat6, Med, Vat₁₉, Brib, Dab, N2, Kop, Pt, CPar), ičête (Ac, Mav), ičite (Rom, Mosk, N1), ič(e)te (Bar, Broz) (grč. ζητεῖτε, Vulg. *quaeritis*).

Ps 4,5: mlъčite (Rab) (iuxta Hebr. *tacete*) ~ umilaite se (Lob, PsPar, Ac, Pm, Med, Rom, Mosk, N1, Brib, Dab, N2, Kop, Pt, Bar, Broz, CPar), umilite se (Fr), umil'it(e) se (Mav), umilêite se (Vat₁₉) (grč. καταλύγητε, Vulg. *compungimini*).

Ps 4,7: voznesi na nasь (Rab) (iuxta Hebr. *leva super nos*) ~ znamena se na n(a) sь (Lob, PsPar, Dab, Pt), zn(a)m(e)n(a) se na n(a)s' (Fr), znam'naet se na n(a)sь (Ac), zn(a)m(e)na se na n(a)sь (Pm, N₁), zn(a)m(e)na se [na nasь] (Vat₆), zn(a)menaet' se нь n(a)sь (Med), zn(a)m(e)n(a) se n(a) n(a)sь (Rom, Mav, Kop), znamena se n(a) n(a)sь (Mosk), zn(a)m(e)na se n(a) n(a)sь (Vat₁₉, Brib), zn(a)mena se n' n(a) sь (N2), znamen(a) se n(a) n(a)sь (Bar, Broz), znamenana e(stь) na n(a)sь (CPar) (grč. ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς, Vulg. *signatum est super nos*).

Ps 4,8: va vrême pšenica ihь i vino ihь umnožita se (Rab) (iuxta Hebr. *in tempore frumentum et vinum eorum multiplicata sunt*) ~ ot ploda pšenice vina i olêê svoego . umnožiše se (Lob, Ac), ot' ploda p'šenice vina i olêê s'voego um'nožiše se (PsPar), ot ploda p'šenice i vina i olêê svoego umnožiše se (Fr), ot ploda pšenice i vina i olêê svoego umnožiše se (Pm), ot ploda pš(e)n(i)ce . vina i olêê svoego umnožiše se (Vat6), ot ploda pšenice vina i olêê . svoego umnožiše se (Med), ot ploda

pš(eni)ce i vina i oleê umnožiše se (Rom), ot ploda p'šenice vina i olêê s'voego um'nožiše se (Mosk), ot ploda pš(e)nice i vina . i olêê s'voego umnožiše se (N₁), ot pl(o)da pšen(i)ce v(i)na i olêê svoego . umnož(i)še se (Mav), ot ploda pš(e)n(i)ce . vina i olêê svoego umnožiše se (Vat₁₉), ot ploda p'šenice i vina i olêê s'voego um'nožiše se (Brib), ot ploda p'šenice . vina i olêê s'voego um'nožiše se (Dab), ot ploda pšenice vina i olêê svoego umnožiše se (N₂), ot pl(o)da p'šenice i v(i)na . i olêê svoego umn(o)ž(i)š(e) se (Kop), ot ploda pšenice i vina . i olêê svoego umn(o)ž(i)še se (Pt), ot pl(o)da pšen(i)ce vina . i olêê svoego umnožiše se (Bar, Broz), ot ploda pšenice vina i olêê svoego umnoženi sut' (CPar) (grč. ἀπὸ καιροῦ σίτου καὶ οἴνου καὶ ἐλαίου αὐτῶν ἐπλαθύνθησαν, Vulg. *a fructu frumenti et vini et olei sui multiplicati sunt*).

Ps 4,9: počiû i usnu (Rab) (iuxta Hebr. *requiescam et dormiam*) ~ usnu i počiû (Lob, Fr, Ac, Pm, Vat₆, Med, Mav, Vat₁₉, Kop, Pt, Bar, Broz, CPar), us'nu i počiû (PsPar, Rom, Mosk, N₁, Brib, Dab, N₂) (grč. κοιμηθήσομαι καὶ ὑπνώσω, Vulg. *dormiam et requiescam*).

Ps 4,9 (4,10): edinače bespečalna obivati s̄tvori me (Rab) (iuxta Hebr. *specialiter securum habitare fecisti me*) ~ edinъ na upvanie vselil me esi (Lob), edin'nê na up'vanie v'selil' me esi (PsPar), edinogo na upv(a)nie vselil' me esi (Fr), edin'nê na up(b)vanie vselil' me esi (Ac), edin'nê na upvanie vselil' me esi (Pm, Med, N₁), edin'ne na upv(a)nie vselil me esi (Vat₆), edinъ nъ upvanie v'selil' me esi (Rom), edin'nê na upv(a)nie v'selil' me esi (Mosk), ed(i)n'nê n' ufanie vsel(i)l' me esi (Mav), edin'nê nъ upv(a)nie vselil' me esi (Vat₁₉), ed(i)nъ na upv(a)nie v'selil' me esi (Brib), edin'nê na upvanie v'selil' me esi (Dab), edinъ na up'vanie vselil' me esi (N₂), edin'nê na up'vanie vsel(i)l' me esi (Kop), edinnê na upvanie vselil me esi (Pt), ed(i)nnê na ufanie vselil me esi (Bar, Broz), edinno v' upvanii : postavil' me esi (CPar) (grč. κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατώκισάς με, Vulg. *singulariter in spe constituisti me*).

Ps 5,2: usliši (Rab) (iuxta Hebr. *audi*) ~ vnuši (Lob, Fr, Ac, Pm, Vat₆, Med, N₁, Vat₁₉, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), v'nuši (PsPar, Rom, Mosk, Brib, Dab), vn(u)ši (Mav), ušima primi (CPar) (grč. ἐνωτισαι, Vulg. *auribus percipe*).

Ps 5,3 (5,4): tebê (Rab) (iuxta Hebr. *te (deprecor)*) ~ k tebê (Lob, Ac, Pm, Med, Vat₁₉, Pt), k' t(e)bê (PsPar, Fr, Brib, Dab), k t(e)bê (Vat₆, N₁, Mav, N₂, Kop, Bar, Broz), k tebe (Rom), k' tebe (Mosk), k' tebê (CPar) (grč. πρὸς σέ (προσεύξομαι), Vulg. *ad te (orabo)*).

Ps 5,4 (5,5): ugotovlû se kъ tebê i smotriû (Rab) (iuxta Hebr. *praeparabor ad te et contemplabor*) ~ stanu pred' toboû i uzru (Lob, Ac, Vat₆, Med, CPar), s'tanu pred' toboû i uzru (PsPar, Rom, Mosk, N₁, Dab), stanu pred' toboû i uz'ru (Fr, N₂), stanu prêd' toboû i uzru (Pm, Kop), vst'nu pred' t(o)boû i uzru (Mav), vstanu pred toboû i uzru (Vat₁₉), s'tanu pred' toboû i uz'ru (Brib), stanu pred toboû i zru (Pt), stanu pr(ê)d toboû i uzru (Bar), st(a)nu pr(ê)d toboû i uzru (Broz) (grč. παραστήσομαι καὶ ἐπόψομαι, Vulg. *adstabo tibi et videbo*).

Ps. 5,6: stanуть zakonoprêstupnici predь zrakomь očesu tvoeû (Rab) (iuxta Hebr. *stabunt iniqui in conspectu oculorum tuorum*) ~ prebudut že zakonop(rêstup)nici pred očima tvoima (Lob),⁹⁶ prebudut' že zakonoprêstup'nici . pred' očima tvoima (PsPar), prebudut' že zakonoprestupnici pred očima tvoima (Fr), prebudut že zakonoprestupnici . predь očima tvoima (Ac), prebudut že zakonoprêstupnici prêdь očima tvoima (Pm), prebudut že z(a)k(o)noprestupn(i)ci pred' očima tvoima (Vat₆), prebudut že zakonoprêstupnici . prêd' očima tvoima (Med), prebudut' že z(a)k(o)noprestupnici pred' očima t'voima (Rom), prebudut že zakonopres'tup'nici prêd' očima tvoima (Mosk), prebudut že z(a)k(o)noprestup'nici pred' očima t'voima (N1), preb(u)d(u)t že z(a)k(o)noprest(u)pn(i)ci prêd' oč(i)ma tvoima (Mav), prebudut že zak(o)noprestupnici pred' očima tvoima (Vat₁₉), preb(u)duť že z(a)k(o)nopres'tup'nici pred' očima t'voima (Brib), prêbudu že zak(o)noprêstup'nici . prêd' očima tvoima (Dab), prebudet' že zak(o)noprestupnikь prêd' očima tvoima (N2), prêbud(utь) z(a)k(o)noprêstupn(i)ci . pr(ê)d' oč(i)ma tvoima (Kop), prêbudut že zakonoprestupnici . pred očima tvoima (Pt), prebudut že zak(o)noprest(u)pn(i)ci pred očima tvoima (Bar), prebudut že z(a)k(o)noprest(u)pn(i)ci pred očima tvoima (Broz), prebudut' nepr(a)v(a)dnici prêd' očima tvoima (CPar) (grč. διαμενοῦσιν παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου, Vulg. *permanebunt iniusti ante oculos tuos*).

Ps 5,7: muža ... pomerzity g(ospod)ь (Rab) (lat. virum ... *abominabitur Dominus*) ~ mužь ... mrъzity g(ospode)vê (Lob), mužь ... mr'zit' g(ospode)vê (PsPar), muž' ... mr'zit' g(ospode)vê (Fr), mužь ... mr'zity g(ospode)vê (Ac, Med, N1, Mav, Dab), mužь ... mrzit' g(ospode)vê (Pm), mužь ... mrzity g(ospode)vê (Vat₆, Rom, Vat₁₉, Brib, N₂, Pt, Bar, Broz), muži ... mr'zety g(ospode)vê (Mosk), m(u)žь ... mrz(i)ty g(ospode)vê (Kop), muža ... omr'zity g(ospod)ь (CPar) (grč. ἄνδρα ... βδελύσσεται κύριος).

Ps 5,8: množastviemь milosrdia (Rab) (lat. in *multitudine misericordiae*) ~ množastvomь m(i)l(o)sti (Lob, N2, Bar, Broz), množ'stvom' m(i)l(o)sti (PsPar, Pm, Med), množastvom' m(i)l(o)sti (Fr, N1), množstvomь m(i)l(o)sti (Ac), množ(a)stvomь m(i)l(o)sti (Vat₆, Kop), množas'tvomь m(i)losti (Rom), množas't'vomь m(i)los'ti (Mosk), mn(o)ž(a)stv(o)mь m(i)l(o)sti (Mav), množьst'vomь m(i)l(o)sti (Vat₁₉), m'nožas'tvomь m(i)los'ti (Brib), m'nožastvomь m(i)l(o)sti (Dab), množastvomь milosti (Pt), v' množ'stvi m(i)l(o)sti (CPar) (grč. ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους).

Ps 5,9: nastavi me pravdoû tvoeû laêtelь moiһь radi (Rab) (iuxta Hebr. *deduc me in iustitia tua propter insidiatores meos*) ~ navedi me na pravdu tvoû . vragь moiһь radi (Lob, N2), navedi me na pr(a)vdu t'voû . vragь moiһь radi (PsPar), navedi me na prav'du tvoû . vrag' moiһь radi (Fr), navedi me na prav(ь)du tvoû . vragь

⁹⁶ Naknadno je djelomice obnavljan tekst većim slovima. Zbog toga je skraćena riječ zakonop(rêstup)nici jer nisu stala sva slova.

moih' radi (Ac), navedi me na pravdu tvoû . vrag' moih' radi (Pm), navedi me n' pr(a)vdu tvoû . vrag' moih' radi (Vat6), navedi me navedi me na pravdu tvoû vrag' moih' radi (Med), n'avedi me n' pr(a)vdu t'voû v'rag' moih' radi (Rom), navedi me na prav'du t'voû vrag' moih' radi (Mosk), naved(i) me na pr(a)vdu t'voû vrag' moih' r(a)di (N₁), n'ved(i) me na pr(a)vdu tvoû . vr(a)g' moih' r'di (Mav), navedi me na pr(a)vdu tvoû vr(a)g' moih' radi (Vat₁₉), n'vedi me n' pr(a)vdu t'voû . vrag' moih' r(a)di (Brib), navedi me na prav'du tvoû vrag' moih' radi (Dab), naved(i) me na pr(a)vdu tvoû v'rag' moih' r(a)di (Kop), naved(i) me na pravdu tvoû . vrag' moih' radi (Pt), navedi me na pr(a)vdu tvoû . vrag' moih' r(a)di (Bar, Broz), navedi me na pr(a)vdu tvoû skozi nepriêt(e)li moe (CPar) (grč. ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνη σου ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου, Vulg. *deduc me in iustitia tua propter inimicos meos*).

Ps 5,10: pravo (Rab) (iuxta Hebr. *rectum*) ~ istini (Lob, PsPar, Ac, Pm, Vat₆, Med, Mosk, N₁, Vat₁₉, Dab, Kop, Pt, Bar, Broz, CPar), is'tini (Fr, Rom, N₂), ist(i)ni (Mav, Brib) (grč. ἀλήθεια, Vulg. *veritas*); vnutrnêê ih' kazni (Rab) (iuxta Hebr. *interiora eorum insidiae*) ~ sr(ьd)ce ih' suetno estъ (Lob, N₁), sr(ьd)ce ih' suetno (PsPar), sr'dce ih' suet'no est' (Fr), sr(ьd)ce ih' suet'no estъ (Ac), i sr(ьd)ce ih' suetno e(stъ) (Pm), i sr(ьd)ce ih' suetno e(stъ) (Vat6, Rom, Kop), sr(ьd)ce ih' suet'no estъ (Med), i sr(ьd)ce ih' suet'no estъ (Mosk, Dab, N₂), sr(ьd)ce ih' suetno e(stъ) (Mav), srce ih' suetno e(stъ) (Vat₁₉), sr(ьd)ce ih' suet'no e(stъ) (Brib), i sr(ьd)ce ih' suetno estъ (Pt), i srce ih' suetno e(stъ) (Bar, Broz), sr(ьd)ce ih' tačad'no est' (CPar) (grč. ἡ καρδία αὐτῶν ματαία, Vulg. *cor eorum vanum est*).

Ps 5,10 (5,11) meh'kotetъ (Rab) (iuxta Hebr. *levificant*) ~ lačahu (Lob, Fr, Pm, Vat6, Med, Rom, Mosk, N₁, Vat₁₉, Brib, Dab, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), l'čahu (PsPar, Ac, Mav), lastivo tvorahu (CPar) (grč. ἐδόλοιοῦσαν, Vulg. *dolose agebant*).

Ps 5,11: osudi ê (Rab) (iuxta Hebr. *condemna eos*) ~ sudi imъ (Lob, PsPar, Ac, Pm, Vat₆, Med, Rom, Mosk, N₁, Mav, Vat₁₉, Brib, Dab, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), sudi im' (Fr), sudi ih' (CPar) (grč. κρίνον αὐτούς, Vulg. *iudica illos*); ot savêta (Rab) (iuxta Hebr. *a consiliis*) ~ ot misalъ (Lob, Rom, Mosk, N₁, Vat₁₉, Dab, N₂, Pt, Bar, Broz), ot' misalъ (PsPar), ot misli (Fr), ot mislъ (Ac, Mav), ot misyl' (Pm), ot mis'ly (Vat₆), ot misyl' (Med), ot mis(a)lъ (Brib, Kop), ot pomisli (CPar) (Vulg. *a cogitationibus*); pregrêhъ (Rab) (iuxta Hebr. *scelerum*) ~ nečistiê (Lob, PsPar, Ac, Pm, Vat₆, Med, N₁, Vat₁₉, Pt, Bar, Broz), nečas'ti (Fr), nečis'tivihъ (Rom), nečis'tiê (Mosk, Brib, Dab), neč(i)stiê (Mav, Kop), nečistviê (N₂), neprav(a)d' (CPar) (grč. τῶν ἀσεβειῶν, Vulg. *impietatum*); razdražiše (Rab) (iuxta Hebr. *provocaverunt*) ~ prognêvaše (Lob, Fr, Ac, Pm, Vat₆, Med, Mosk, Vat₁₉, Dab, N₂, Pt, CPar), prog'nêvaše (PsPar, Rom, Brib), prognêv(a)še (N₁, Kop), progn(ê)v'š(e) (Mav), prognêvaš(e) (Bar, Broz) (grč. παρεπίκραναν, Vulg. *irritaverunt*).

Ps 5,12: pohvalêtъ i zastupiši ê i vozraduûtъ se (Rab) (iuxta Hebr. *laudabunt et proteges eos et laetabuntur*) ~ vzraduût se i vseliši se v nihъ i pohv(a)let se (Lob), vzraduût' se i vz'veseliši se v' nihъ i pohv(a)let' se (PsPar), vzraduût' se i v'seliši se

v' nih' . i pohv(a)let' se (Fr), vzraduût se i vzveseliši se v' nih' i pohv(a)let se (Ac), vzraduût' se i vzveseliši se v nih' i pohv(a)let' se (Pm), vzr(a)duût se . i vseliši se v nih' . i pohv(a)let se (Vat₆), vzraduût se i vseliši se v nih' i pohv(a)let' se (Med), v'zraduût' se i v'zveseliši se v' nih' . i pohv(a)let' se (Rom), v'zraduût' se i v'zveseliši se v' nih' . i pohvalet' se (Mosk), vzraduût se i vseliši se v' nih' . i pohvalet' se (N₁), vzr(a)duût' se i vseliš(i) se v n(i)h' i pohv(a)l(e)t se (Mav), vzraduût' se i vseliši se v nih' . i pohv(a)let' se (Vat₁₉), v'zraduût' se i v'zveseliši se v' nih' . i pohv(a)l(e)t se (Brib), vzraduût se . i v'seliši se v' nih' . i pohvalet' se (Dab), v'zraduût' se i v'zveseliši se v' nih' . i pohv(a)l(e)t' se (N₂), v'zr(a)duût se i v'zv(e)s(e)l(i)š se v nih' . i pohv(a)let se (Kop), vzr(a)duût se i vseliši se v nih' . i pohv(a)let se (Pt, Broz), vzr(a)duût se i vseliši se v nih' . i pohv(a)let' se (Bar), vzraduût se i vsprebivaeši v' nih' . i prosl(a)vet' se (CPar) (grč. ἀγαλλιάσονται, καὶ κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς καὶ καυχήσονται, Vulg. *exultabunt et habitabis in eis, et gloriabuntur*).

Ps 6,6: pominanie tvoe (Rab) (iuxta Hebr. *recordatio tui*) ~ pominaei te bē (Lob, Pt), pominaei t(e)be (PsPar, Fr, Vat₆, N₁, Kop, Bar, Broz), pominaei tebe (Ac, Pm, Med, Mosk, Vat₁₉), pominae t(e)be (Rom), pominaei t(e)be (Mav), pominaei t(e) bē (Brib, N₂), pominae t(e)bē (Dab), ki pominal' bi tebe (CPar) (grč. ὁ μνημονεύων σου, Vulg. *qui memor sit tui*).

Ps 6,7: pluti s'tvorû v'sû noč' lože moe (Rab) (iuxta Hebr. *natare faciam tota nocte lectulum meum*) ~ izmiû na vsaku noč' lože moe (Lob, Kop, Pt), iz'miû na v's(a)ku noč' lože moe (PsPar), iz'miû na vs(a)ku noč' lože moe (Fr), iz'miû na vsaku noč' lože moe (Ac, Med, N₁), izmiû na vsaku noč' lože moe (Pm), izmiû na vs(a)ku noč' lože moe (Vat₆, Vat₁₉, Bar, Broz), izmiû n' v'saku noč' lože moe (Rom), iz'miû n(a) vsaku noč' lože moe (Mosk), iz'miû n' vs'ku n(o)č' l(o)že moe (Mav), iz'miû n' vs(a)ku n(o)č' lože moe (Brib), iz'miû na v'saku noč' lože moe (Dab, N₂), iz'miû na vsaku noč' lože moe (CPar) (grč. λούσω καθ' ἐκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου, Vulg. *lavabo per singulas noctes lectum meum*).

Ps 6,8: oslêpê ot gorkosti (Rab) (iuxta Hebr. *caligavit prae amaritudine*) ~ smete se ot êrosti (Lob, Fr, Ac, Pm, Med, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), smete se ot êros'ti (PsPar, Rom), sm(e)te se ot êrosti (Vat₆), s'mete se ot êros'ti (Mosk), s'mete se ot êrosti (N₁, Dab), smet(e) se ot êrosti (Mav), smete se ot êros'ti (Vat₁₉), s'mete se ot' êrosti (Brib), smeteno e(st) ot êrosti (CPar) (grč. ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ, Vulg. *turbatus est a furore*); skončah se ot vsêh' vrag' moi h' (Rab) (iuxta Hebr. *consumptus sum ab universis hostibus meis*) ~ obet'sah' v' vseh' vrazeh' moi h' (Lob), obêt'sah' v(a) vsêh' vrazêh' moi h' (PsPar), obet'sah' va v'sêh' vrazêh' moi h' (Fr), obet'sah' v' vsêh' v'razêh' moi h' (Ac), obet'sah' v' vsêh' vrazêh' moi h' (Pm), obetš(a)h' v(a) vs(ê)h' vraz(ê)h' moi h' (Vat₆), obet'sah' v' vsêh' vrazêh' moi h' (Med), obet'čah' v(a) vsêh' vrazêh' moi h' (Rom), obet'sah' v(a) vseh' vrazêh' moi h' (Mosk), obet'sah' v' vs(ê)h' vrazêh' moi h' (N₁), obêt'sah' v' vs(ê)h' vr(a)zêh' moi h' (Mav), obet'sah' v' vsêh' vrazêh' moi h' (Vat₁₉), obêt'sah' v(a) vs(ê)h'

vrazêhь moiħь (Brib), obêt'sahь va v'sêhь vrazêhь moiħь (Dab), obet'sah' v' vsêhь vrazêhь moiħь (N₂), obêtšahь v(a) vs(ê)hь vr(a)z(ê)hь moiħь (Kop), obetš(a)hь va vsêhь vrazêhь moiħь (Pt), obêtšahь va vsiħь vrazêhь moiħь (Bar, Broz), ob'vetšahь vь vsêh' nepriêt(e)lih' moiħ' (CPar) (grč. ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσιν τοῖς ἐχθροῖς μου, Vulg. *inveteravi inter omnes inimicos meos*).

Ps 6,10: primetъ (Rab) (iuxta Hebr. *suscipiet*) ~ priêtъ (Lob, PsPar, Ac, Med, Rom, Mosk, N₁, Mav, Vat₁₉, Brib, Dab, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz), priêt' (Fr, Pm, Vat6, CPar) (grč. προσεδέξατο, Vulg. *suscepit*).

Ps 6,11: vazvratêt se i postidêt se naprasno (Rab) (iuxta Hebr. *revertantur et confundantur subito*) ~ da postidet se i smetut se zêlo v skore (Lob), da postidet se i s'metut' se zêlo v' skorê (PsPar), da postidet' se i smetut' se z(ê)lo v skorê (Fr), da postidet se i smetut se zêlo v skorê (Ac), da postidet' se i smetut' se zêlo v skorê (Pm), da postidet se i smetut se z(ê)lo v skorê (Vat₆), da postidet se i posramet se zêlo v skorê (Med), da pos'tidet' se i smetut se z(ê)lo v' skorê (Rom), da pos'tidet' se i s'metut' se zelo v' skore (Mosk), da postidet' se i s'metut' se zêlo v skorê (N₁), da p(o)st(i)det' se i smet(u)t' se z(ê)lo v skorê (Mav), da postidet se i smetut se zelo v' skorê (Vat₁₉), da postidet' se i s'met' se zelo v s'kore (Brib), da pos'tidet se i s'mêtut' se zêlo v' s'korê (Dab), da pos'tidet' se i s'metut' se zelo v' skorê (N₂), da postidet se i smet(u)t se z(ê)lo v' skorê (Kop), da postidet se i smetut se zelo v skorê (Pt), da post(i)det se i smet(u)t se zêlo v skorê (Bar, Broz), postidite se i posramite se vel'mi v' skorê (CPar) (grč. ἀποστραφείσαν καὶ καταισχυνηίσαν σφόδρα διὰ τάχους, Vulg. *convertantur et erubescant valde velociter*).

Ps 7,3: odrapnet i ne budetъ otimlûci (Rab) (iuxta Hebr. *laceret et non sit qui eruat*) ~ ne sučumu izbavlaûčumu ni spasaûčumu (Lob), ne sučumu iz'b(a)vlaûčumu ni sp(a)saûčumu (PsPar), ne suču iz'bav'laûčumu ni spasaûčumu (Fr), ne sučumu iz'bavlaûčumu ni sp(a)saûčumu (Ac), ne sučumu izb(a)vlaûčumu . ni sp(a)saûčumu (Pm), ne suču izb(a)vlaûču ni sp(a)saûčumu (Vat6), nê sučumu izb(a)vlaûčumu i sp(a)saûčumu (Med), ne sučumu i izb(a)vlaûčumu ni sp(a)saûčumu (Rom), ne sučumu iz'bavlaûčumu ni s'pasaûčumu (Mosk), ne sučumu izb(a)vlaûčumu ni sp(a)saûčumu (N₁), ne suču iz'b(a)vlaûču ni sp(a)saûčumu (Mav), ne suču i iz'b(a)vlaûčumu ni sp(a)saûčumu (Vat₁₉, Brib), ne sučumu iz'bavlaûčumu ni sp(a)saûčumu (Vat₁₀), ne sučumu i iz'bav'laûčumu (Dab),⁹⁷ ne sučumu iz'b(a)vlaûčumu ni sp(a)saûčumu (N₂), ne suč(u)mu izb(a)vlaûčumu ni sp(a)saûč(u)mu (Kop), nê sučumu izbavlaûčumu ni spasaûč(u)mu (Pt), ne suču izb(a)vlaûču ni sp(a)saûč(u)mu (Bar, Broz), nêst' ki izb(a)vlaetъ ni ki sp(a)s(e)no tvoritъ (CPar) (grč. μὴ ὄντος λυτρουμένου μηδὲ σώζοντος, Vulg. *non est qui redimat neque qui salvum faciat*).

Ps 7,5: otpustiħь vragi moe tačê (Rab) (iuxta Hebr. *dimisi hostes meos vacuos*) ~ otpademъ ot vragь moiħь tačъ (Lob), ot'pademъ ubo ot' vragь moiħ' t'čъ (PsPar),

⁹⁷ Naknadno je na margini drugom rukom dodano ni *sp(a)saûčumu*.

otpadem' ubo ot vrag' moiĥ' tač' (Fr), otpadêmy ubo ot vragy moiĥy t'čy (Ac), otpadêmy ubo ot vrag' moiĥ' tačy (Pm, Med), otpademy ubo ot vr(a)gy moiĥy tačy (Vat₆), otpademy ubo ot vragy moiĥy tačy (Rom, Mosk, Pt), otpademy ubo ot vr(a)g' moiĥy tač' (N₁), otpademy ubo ot vragy moiĥy t'čy (Mav), otpadêmy ubo ot vragy moiĥy tačy (Vat₁₉, Brib, Dab), otpademy ubo ot vrag' moiĥy tačy (Vat₁₀), otpademy ubo ot v'ragy moiĥy tačy (N₂), otpad(e)my ubo ot vr(a)gy moiĥy tačy (Kop), otpad(e)my ubo ot vragy moiĥy tačy (Bar, Broz), otpadim' utežatelnô ot nepriêt(e)' moiĥ' tač' (CPar) (grč. ἀποπέσου ἀρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός, Vulg. *decidam merito ab inimicis meis inanis*).

Ps 7,7:⁹⁸ êrostiû tvoeû (Rab) (iuxta Hebr. *in furore tuo*) ~ g'nêvom' tvoim' (Lob, PsPar), g'nêvom' tvoim' (Fr), gnevom' tvoim' (Ac, Med, Rom, Vat₁₀, Bar, Broz), gnêvom' tvoim' (Pm), gnêvom' tvoim' (Vat₆, N1, Vat₁₉), gnêvom' t'voim' (Mosk, Brib), gnêv(o)my tvoim' (Mav, Kop), g'nêvom' tvoim' (Dab), g'nêvom' t'voim' (N₂), v' gnêvê t'voem' (CPar) (grč. ἐν ὀργῇ σου, Vulg. *in ira tua*); vaznesi se negoduêi nady vragi moe (Rab) (iuxta Hebr. *elevare indignans super hostes meos*) ~ vaznesi se v kon'ceĥy vragy tvoihy (Lob), v'znesi se v' kon'cêĥ' vragy t'voihy (PsPar), vzn(e)si se v' k(o)n'c(ê)h' vr(a)g' tvoih' (Fr), v'znesi se v kon'ciĥy vragy tvoihy (Ac), vznesi se v koncêĥ' vrag' tvoihy (Pm), vznesi se v k(o)nc(ê)ĥy vragy tvoihy (Vat₆), vznesi se v koncêĥ' vrag' tvoih' (Med), v'znesi se v k(o)n(a)cy vragy tvoihy (Rom), v'z'nesi se v' kon'ceĥy vragy t'voihy (Mosk), vznesi se v' koncêĥ' vrag' tvoihy (N₁), v'znes(i) se v k(o)nc(ê)ĥy vr(a)gy tvoihy (Mav), vznesi se v konciĥy vragy tvoihy (Vat₁₉), vz'nesi se v k(o)nceĥy vragy t'voihy (Brib), v'znesi se v' kon'ceĥy v'ragy moiĥy (Vat₁₀), vznesi se v' kon'ceĥy v'ragy tvoihy (Dab), vz'nesi se v' kon'cêĥy v'ragy t'voihy (N₂), v'znesi se v k(o)nc(ê)ĥy vr(a)gy tvoihy (Kop), vznesi se v koncêĥy vragy tvoihy (Bar, Broz), vznesi se v' kon'cêĥ' nepriêt(e)l' moiĥ' (CPar) (grč. ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασι τῶν ἐχθρῶν μου, Vulg. *exaltare in finibus inimicorum meorum*); povstani ka mnê (Rab) (iuxta Hebr. *consurge ad me*) ~ vstani (Lob, PsPar, Fr, Pm, Med, Rom, N₁, Vat₁₉, Vat₁₀, Kop, Bar, Broz, CPar), v'stani (Ac, Mosk, Dab), vst(a)ni (Vat₆), vst'ni (Mav), vs'tani (Brib), v's'tani (N₂), vskrsni (Pt) (grč. ἐξεγέρθητι, Vulg. *exsurge*); sudom' (Rab) (iuxta Hebr. *iudicio*) ~ povelienem' (Lob, Mosk, Brib, Vat₁₀, Dab), p(o)v(e)lênienem' (PsPar, Fr, Pm), povelênienem' (Ac), p(o)v(e)l(ê)niem' (Vat₆, Kop), pov(e)lênienem' (Med), p(o)v(e)lênienem' (Rom, Vat₁₉), pov(e)l(ê)niem' (N1, Mav), povel(ê)niem' (N2), povelienem' (Pt), pov(e)lênienem' (Bar, Broz), v' pov(e)lênii (CPar) (grč. ἐν προτάγματι, Vulg. *in praecepto*).

⁹⁸ U Pt je pogreškom ispušten prvi dio sedmoga stiha koji odgovara latinskomu tekstu Vulgate: *exsurge Domine in ira tua exaltare in finibus inimicorum meorum*. Razlog je tomu najvjerojatnije taj da je priređivač teksta, prateći latinski tekst, preskočio na drugi dio sedmoga stiha koji započinje istim riječima: *exsurge Domine Deus meus in praecepto quod mandasti*. Zbog toga se u Pt pojavljuje samo prijevod toga drugog dijela: *vskrsni g(ospod) i b(ož)je moi povel(ê)niem tvoim eže zapovêdê*.

Ps 7,8: sanmъ kolêny (Rab) (iuxta Hebr. *congregatio tribuum*) ~ sanamъ lûdi (Lob, Fr, Rom, Mosk, Dab, N2, Pt), s'nm' lûdi (PsPar), s(a)n(a)mъ lûdi (Ac), san'm' lûdi (Pm), san(a)mъ lûdi (Vat₆, N₁, Vat₁₀, Kop), sьnam' lûdi (Med), s'n'mъ l(ûdi) (Mav), sanъmъ lûdi (Vat₁₉), sьn(a)mъ lûdi (Brib), s(a)namъ lûdi (Bar, Broz), sanam' lûdi (CPar) (grč. συναγωγή λαῶν, Vulg. *synagoga populorum*).

Ps 7,9: po prostotê (Rab) (iuxta Hebr. *secundum simplicitatem*) ~ ne po zlobê (Lob), po nez'lobê (PsPar, Mosk), po nezlobê (Fr, Ac, Pm, Vat₆, Med, Rom, N₁, Vat₁₉, Dab, N2, Kop, Pt, Bar, Broz), po nezl(o)bi (Mav), ne po z'lobê (Brib), po nezlobi (Vat₁₀, CPar) (grč. κατὰ τὴν ἀκακίαν, Vulg. *secundum innocentiam*); sučei va mnê (Rab) (iuxta Hebr. *quae est in me*) ~ na me (Lob, PsPar, Fr, Pm, Rom, Vat₁₉, N₂, Kop, CPar), n(a) me (Ac, Vat₆, Med, Mosk, N₁, Mav, Brib, Vat₁₀, Dab, Bar, Broz) (grč. ἐπ' ἐμοί, Vulg. *super me*).

Ps 7,10: zlo (Rab) (iuxta Hebr. *malum*) ~ zloba (Lob, PsPar, Fr, Ac, Pm, Vat₆, Med, Rom, Mosk, N₁, Vat₁₉, Dab, N₂, Kop, Pt, Bar, Broz, CPar), zl(o)ba (Mav), z'loba (Brib, Vat₁₀) (grč. πονηρία, Vulg. *nequitia*); ukrêpit se prav(a)dnikъ (Rab) (iuxta Hebr. *confirmetur iustus*) ~ ispraviši pravdnago (Lob), ispraviši pr(a)v(a)dnago (PsPar, Fr, Pm, N₁, Vat₁₉, N₂), ispraviši prav(a)dnago (Ac, Med), ispraviši pr(a)v(a)dn(a)go (Vat₆, Rom, Bar, Broz), is'praviši prav(a)dn(a)go (Mosk, Brib), isprav(i)ši pr(a)v(a)dn(a)go (Mav), ispr(a)viši pr(a)v(a)dnago (Vat₁₀), is'praviši pr(a)v(a)dn(a)go (Dab), ispraviši pravdn(a)go (Kop), isprav(i)ši pravdnago (Pt), ispraviši prav(a)dn(a)go (CPar) (grč. κατευθυνεῖς δίκιον, Vulg. *diriges iustum*); iskušatelû sr(ьd)ca i utrobi (Rab) (iuxta Hebr. *probator cordis et renum*) ~ ispítue sr(ьd)ca i utrobi (Lob), is'pítuae sr(ьd)ca i utrobi (PsPar, Brib, Vat₁₀, Dab, N₂), isp(i)taei sr'd'ca i (u)trobu (Fr), ispítuae sr(ьd)ca i utrobi (Ac), ispítuae sr(ьd)ca i utrobi (Pm, N₁, Vat₁₉, Kop, Pt, Bar, Broz, CPar), ispítuae sr(ьd)ca i utrobi (Vat₆), ispítuaeši sr(ьd)ca i utrobi (Med), ispítue sr(ьd)ca (Rom), is'pítuae sr'ca i utrobi (Mosk), ispítuae sr(ьd)ca i utr(o)bi (Mav) (grč. ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς, Vulg. *scrutans corda et renes*).

Izneseni primjeri u potpunosti dokazuju Jagićevu tvrdnju da je navodni Psaltir Nikole Rabljanina jedinstven među hrvatskoglagoljičnim psaltirima. Nema nijednoga drugog psaltira u kojemu se čuva Jeronimov prijevod psalama *iuxta Hebraeos*. Svima je u osnovi ćirilometodski prijevod koji je u većoj ili manjoj mjeri prilagođen latinskome tekstu Vulgate.⁹⁹

⁹⁹ Najbliži je Vulgati psaltir u CPar za koji je Josip Leonard Tandarić (1993, 276) tvrdio da je iznova preveden s latinskoga i da u njemu nema tragova starijega prijevoda prema Septuaginti. Nasuprot tomu, Petra Stankovska i Marinka Šimić (2022.), navodeći niz podudarnosti između toga teksta i starocrkvenoslavenskih psaltira, zaključuju da je i on, poput ostalih hrvatskoglagoljičnih psaltira, inačica starocrkvenoslavenskoga prijevoda. Usp. zaključak na str. 99: "Itak, my možemo okončatel'no utverždat', čto tekst psalmov v Psaltyri Parižskogo sbornika 1375 g., kak i v drugih horvatskoglagoličeskikh Psaltyrjah, javljaetsja drevnim staroslavjanskim perevodom Psaltyri, v osnovnom leksičeski horvatizirovannym, hotja i počti posledovatel'no izmenennym v sootvetstvii s latinskim tekstom". Usp. Josip Leonard TANDARIĆ, *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*, Kršćanska sa-

Kao argument za tvrdnju da je riječ o krivotvorini Jagić navodi i činjenicu da se Rab ne razlikuje od ostalih hrvatskoglagoljičnih psaltira na svim mjestima na kojima je prijevod *iuxta Hebraeos* drukčiji od onoga u Vulgati i/ili od grčkoga prijevoda u *Septuaginti*, nego se na nekima od takvih mjesta slaže s ostalim psaltirima. Tako primjerice u Ps 4,4 za dio teksta koji u prijevodu *iuxta Hebr.* glasi *mirabilem reddidit Dominus sanctum suum* Rab ima kao i ostali hrvatskoglagoljični psaltiri *udivi g(ospod)ь prêpodobnago svoego*,¹⁰⁰ što odgovara tekstu Vulgate *mirificavit Dominus sanctum suum* i grčkome *ἐθαυμάστωσεν κύριος τὸν ὁσίον αὐτοῦ*. U Ps 5,5 (5,6) Vulgata i *iuxta Hebr.* slažu se i imaju *habitabit iuxta te*, a Rab zadržava, kao i ostali psaltiri, glagol *priselitъ se (kъ tebě)* koji odgovara grčkome *παροικήσει*, a ne latinskomu *habitabit*.¹⁰¹ Isti prijevod kao i drugi psaltiri koji čuvaju starocrkvenoslavenski prijevod s grčkoga Rab ima i u Ps 5,13. Imenica *blagovolenie* u skupini čitомъ blagovoleniê odgovara grčkome *εὐδοκία* (u skupini *ὄπλω εὐδοκίας*), a ne latinskomu. Latinski prijevod te skupine *iuxta Hebr.* glasi *scuto placabilitatis*, a u Vulgati *scuto bonae voluntatis*.¹⁰² Prema prijevodu s hebrejskoga nije ni pridjev *grêšnihъ* u Ps 7,10, koji je također zajednički Rab i svim ostalim psaltirima. Prijevod *iuxta Hebr.* ima tu oblik *iniquorum*, Vulgata *peccatorum*, a Septuaginta *ἀμαρτωλῶν*.

Jagić također ističe da bi se, da je riječ o prijevodu koji je nastao u 7. stoljeću, on od starocrkvenoslavenskoga prijevoda s grčkoga, koji je u osnovi ostalih hrvatskoglagoljičnih prijepisa psaltira, razlikovao i na drugim mjestima, a ne samo na onima na kojima se prijevod *iuxta Hebraeos* razlikuje od Septuaginte i Vulgate. Neobičnom drži i činjenicu da Levaković nije prepisao predgovor Nikole Rabljanina u kojemu se poziva na primjerak psaltira iz vremena posljednjega salonitanskoga biskupa Teodora. Sve što o tome znamo potječe iz Levakovićeve izvješća o uporabi glagoljičnoga slova đerv, ali nije prenesen izvorni tekst riječima samoga Rabljanina.¹⁰³

4. ZAKLJUČAK

Na temelju svega navedenoga, osobito činjenice da o prepisivaču *psaltira*, kleriku Nikoli Rabljaninu, ne postoje povijesni podatci, teško je ne složiti se s Jagićevim zaključkom da je sastavljač *psaltira* koristio kao osnovu neki tradicionalni hrvatskoglagoljični psaltir, temeljen na starocrkvenoslavenskom prijevodu s grčkoga, uz

dašnjost – Provincijalat franjevaca trećoredaca, Zagreb, 1993.; Петра СТАНКОВСКА, Маринка ШИМИЧ, "Псалтырь в хорватском глаголическом сборнике Slav 73 1375 г.", *Палеославистика*, 4, Москва, 2022., 87–102.

¹⁰⁰ Odstupa jedino CPar koji prema Vulgati ima *učudi g(ospod)ь s(veta)go svoego*.

¹⁰¹ I ovdje jedino CPar ima prema latinskome *prebudet' u tebe*.

¹⁰² I tu se od ostalih psaltira razlikuje CPar koji prema Vulgati ima *čitom' dobre vole*.

¹⁰³ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher", 129–130.

mogućnost oslanjanja na mlađi ćirilćni prijepis. Promjene su napravljene isključivo na mjestima gdje se latinski prijevod *iuxta Hebraeos* razlikuje od Septuaginte i Vulgate. Rijeć je stoga o umjetnoj kompilaciji koju je izradio ili potaknuo Ivan Tomko Mrnavić s ciljem da rimske krugove uvjeri u drevnost glagoljaške tradicije i hrvatske glagoljićne knjiŹevnosti. *Psaltir* je trebao biti pikazan kao najstariji glagoljićni spomenik, temeljen na latinskome predlošku prijevoda psalama sv. Jeronima.¹⁰⁴ Izvjesno je da je rukopis krivotvoren kako bi sluŹio ponajprije kao dokaz o drevnosti crkvenoslavenskoga jezika, a posredno i u kontekstu sprjećavanja izlaska Biblije na hrvatskom vernakularu, ćemu je njezin prevoditelj ustrajao sve do trajnoga pohranjivanja u Propagandinu arhivu. Kašić, prevoditelj na novoštokavskoj osnovici, u svojoj *Apologiji* oko 1638. s gorćinom oznaćava "našijence" (*nostrates*) kao najgorljivije protivnike objave, aludirajući pritom na Mrnavića i Levakovića, ćlanove komisije delegirane za taj posao od Svete kongregacije za širenje vjere. Svaku preostalu sumnju u autentićnost *psaltira* mogao bi otkloniti pronalazak izvornika. Međutim, ćini se da taj tekst nitko osim Mrnavića i Levakovića nije nikada vidio. Ova okolnost dodatno podupire Jagićevu tvrdnju da je rijeć o manje-više vješto izraćenoj krivotvorini, namijenjenoj potvrdi teza o antićkim korijenima glagoljaštva, o svetom Jeronimu kao tvorcu glagoljice i kodifikatoru slavenskoga jezika izvedenoga iz ilirskoga. Unatoć tomu, *psaltir* Nikole Rabljanina ostaje jedinstven kulturni fenomen koji je, stvaran ili krivotvoren, stoljećima izazivao zanimanje i poticao rasprave u crkvenim i znanstvenim krugovima, potvrđujući status jednoga od najkontroverznijih djela hrvatske kulturne povijesti.

KRATICE GLAGOLJIĆNIH IZVORA

Ac – *Akademijin brevijar*, 1384. (?), Zagreb, HAZU, III c 12.

Bar – *Baromićev brevijar* (tiskan), Venecija 1493.

Brib – *Bribirski brevijar*, 1470., Zagreb, HAZU, III b 6.

Broz – *Brozićev brevijar* (tiskan), Venecija 1561.

CPar – *Pariški (Borislavićev) zbornik*, 1375., Pariz, Bibliothèque Nationale, Slave 73.

Dab – *Dabarski brevijar*, 1486., Zagreb, HAZU, III c 21.

Fr – *Frašićev psaltir*, 1463., Beć, ÖNB, Cod. slav. 77.

Kop – *Misal-brevijar iz Kopitarove zbirke*, 15. st., Ljubljana, NUK, 22.

Lob – *Lobkovicov psaltir*, 1359., Prag, Státni knihovna, XXIII G 67.

Mav – *Brevijar popa Mavra*, 1460., Zagreb, NSK, R 7822.

Med – *Medicejski brevijar*, 14. st., Firenća, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 1.10.

Mosk – *Moskovski brevijar*, 1442.–1443., Moskva, Rossijskaja gosudarstvenaja biblioteka, Rumjancevskij muzej, F. 270, 51/1481.

¹⁰⁴ Isto, 117–118.

- N₁ – 1. *novljanski brevijar*, 1459., Novi Vinodolski, Župni ured.
N₂ – 2. *novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
Pm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. i 15. st., Zagreb, HAZU, III b 10.
PsPar – *Psaltir pariškoga kodeksa*, 14. st., Pariz, Bibliothèque Nationale, Slave 11.
Pt – *Prvotisak brevijara*, 1491.
Rab – *Psaltir Nikole Rabljanina*, ?
Rom – *Rimski brevijar*, 15. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cap. S. Pietro, D 215.
Vat₆ – 6. *vatikanski brevijar*, 1379. (?), Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. Illir. 6.
Vat₁₀ – 10. *vatikanski brevijar*, 1485., Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. Illir. 10.
Vat₁₉ – 19. *vatikanski brevijar*, 1465., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Slav. 19.

IZVORI I LITERATURA

- 1/ Stjepan ANTOLJAK, "Sultan Jahja" u Makedoniji", *Годишен зборник*, 13, Скопје, 1962., 109–166.
- 2/ Giuseppe Simone ASSEMANI, *Kalendaria Ecclesiae Universae (...). Kalendaria Ecclesiae Slavicae, sive Graeco-Moschae. Tomus quartus*, Sumptibus Fausti Amidei Bibliopolae In Via Curcus, Romae, 1755.
- 3/ *Azbukividnêk slovinskiĳ iže opčennim načinom Psalteriĉ nazivaet se pismom b. Ĵerolima Stridonskago prenapravljen o. f. Rafailom Levakoviĉem Hervaĉaninom*, <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10922349?page=4,5> (pristupljeno 1. 9. 2024.).
- 4/ Vanda BABIČ, "Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju in oblikovanje značilnih grafičnih sistemov Lekavoviĉevih izdaj misala in brevirja", *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, 47–49, Zagreb, 1999., 255–284.
- 5/ Vanda BABIČ, "Rafael Levaković i njegova povezanost uz hrvatsku protestantsku glagoljsku tradiciju", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 137–149.
- 6/ Vuk Tadija BARBARIĆ, *Nastajanje i jeziĉno oblikovanje hrvatskih lekcionara*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2017.
- 7/ Rudolf BARIŠIĆ, "Rafael Levaković i crkvena unija", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, gl. ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 47–82.
- 8/ *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem: Zweite, verbesserte Auflage*, Hrsg. Robert Weber, Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1975.

- 9/ *Biblia sacra (...) Bartholomaei Cassij (...). Kroatische Bibel des Bartol Kašić*, Volumes 1 – 2, Ediderunt Hans ROTHE et Christian HANNICK, F. Schönigh, Paderborn [etc.], 1999 (I); 2000 (II)
- 10/ Zrinka BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.
- 11/ Vera BLAŽEVIĆ KREZIĆ, *Književnimi radnjami za Crkvu i Domovinu. O novocrkvenoslavenskome jeziku Parčičeva misala iz 1893.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2020.
- 12/ Josip BRATULIĆ, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb, 1995.
- 13/ Ivan BROZ, *Crstice iz hrvatske književnosti. Prvo doba: crkvena književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1888.
- 14/ Frane BULIĆ, Josip BERVALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.). [Preštampano iz "Bogoslovske Smotre" god. 1912., I. –IV. sv.; god. 1913., I.–II. sv.]*, Tiskara Hrvatskog Kat. Tiskovnog Društva, Zagreb, 1912.
- 15/ Stjepan DAMJANOVIĆ, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1984.
- 16/ Stjepan DAMJANOVIĆ, "Hrvatska glagoljaška kultura nakon Tridentskoga koncila", *Tridentska baština: katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, Matica hrvatska, ur. Zrinka BLAŽEVIĆ i Lahorka PLEJIĆ POJE, Zagreb, 2016., 351–362.
- 17/ Daniele FARLATI, *Illyrici Sacri: Ecclesia Spalatensis olim Salonitana. Tomus tertius*, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1765.
- 18/ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982.
- 19/ Ivan GOLUB, *Ivan Paštrić – Ioannes Pastritius: polihistor i teolog (1636-1708): sabrana građa*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.
- 20/ Biserka GRABAR, "Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira", *Litterae Slavicae Medii Aevi Francisco Venceslao Mareš, Sexagenario Oblatae*, Hrsg. Johannes REINHART, Verlag Otto Sagner, München, 1985., 75–96.
- 21/ Josip HAMM, "Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima", *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, 21, Zagreb, 1971., 213–222.
- 22/ HCJ 2014. = *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, prir. Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb, 2014.
- 23/ Eduard HERCIGONJA, "Glagoljaštvo i glagoljica", *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost. Svezak III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII)*, HAZU – Školska knjiga, gl. ur. Ivan Supičić, Zagreb, 2003., 245–274.
- 24/ Vladimir HORVAT, "Bartol Kašić u obranu svoga prijevoda hrvatske Biblije", *Vrela i prinosi: zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*, 19, Zagreb, 1993., 163–216.

- 25/ Vladimir HORVAT, "Apologija Bartola Kašića", *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 57, Zagreb, 2011., 67–132.
- 26/ Ватрослав ЈАГИЋ, "Глаголическое письмо", *Энциклопедія славянської філології*, 3, Імператорська Академія наук, Санкт-Петербург, 1911.
- 27/ Vatroslav JAGIĆ, "Tomko Mrnavić als Fälscher des im J. 1222 geschriebenen glagolitischen Psalters", *Archiv für slavische Philologie*, 33, Wien, 1912., 111–134.
- 28/ Humbert JEDIN, *Velika povijest Crkve. Četvrti svezak: reformacija, katolička obnova, protureformacija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
- 29/ Vice KAPITANOVIĆ, "Gradački glagoljski grafit", *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, 47–49, 1999., 169–175.
- 30/ Matteo KARAMAN, *Identità della lingua litterale Slava, e necessità di conservarla ne, libri Sacri 1753*, Archivio Storico della Congregazione per la Propaganda Fide, Fondo "Bosnia" (Miscellanea), t. VII.
- 31/ Radoslav KATIČIĆ, "O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine", *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 8, Zagreb, 1978., 165–180.
- 32/ Radoslav KATIČIĆ, "Rafael Levaković u kulturnoj povijesti Hrvata", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 13–20.
- 33/ Radoslav KATIČIĆ, *Hrvatski jezik*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
- 34/ Slavko KOVAČIĆ, "Glagoljaši na području Imotske krajine za turske vladavine", *Čuvari baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski, Franjevački samostan Imotski – "Služba Božja"*, ur. Bruno PEZO, Imotski, 1989., 229–249.
- 35/ Stjepan KRASIĆ, *Počelo je u Rimu. Katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Dubrovnik, 2009.
- 36/ Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, "Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovici XVII. vieka", *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku*, 10, Zagreb, 1868., 143–221.
- 37/ Iva KURELAC, "Modaliteti recepcije glagoljaške tradicije u dalmatinskoj historiografiji 16. i početka 17. stoljeća", *Ricerche slavistiche*, 13 (59), Sapienza Università Editrice, Roma, 2015., 341–365
- 38/ Iva KURELAC, Daniel PREMIERL, "Sveti Ivan pustinjak u hrvatskoj historiografiji i ikonografiji 17. i 18. stoljeća", *Croatica Christiana periodica: časopis za crkvenu povijest*, 69, Zagreb, 2012., 11–31.

- 39/ Martina KUZMIĆ, "Fonološki opis govora Raba", *Hrvatski dijalektološki zbornik: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 19, Zagreb, 2015. 145–156.
- 40/ Catherine Mary MACROBERT, "Alphabetic Suspension in Glagolitic and Cyrillic Manuscripts", *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, 56–57, Zagreb, 2008., 319–332.
- 41/ Ranko MATASOVIĆ, Tijmen PRONK, Dubravka IVŠIĆ, Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika, 1. svezak: A – Nj*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2016.
- 42/ Milan MIHALJEVIĆ, "Die Jer-Zeichen in den ältesten kroatisch-glagolitischen Fragmenten" *Glagolitica: zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Hrsg. Heinz Miklas, Wien, 2000., 150–163.
- 43/ Milan MIHALJEVIĆ, *Slavenska poredbena gramatika 1. dio: Uvod i fonologija*, Školska knjiga, Zagreb, 2002.
- 44/ Milan MIHALJEVIĆ, "Uvod", *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, prir. Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb, 2014., 9–22.
- 45/ Milan MIHALJEVIĆ, *Pismo i fonemski sustav*, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, prir. Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb, 2014., 49–90.
- 46/ Milan MIHALJEVIĆ, *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb, 2018.
- 47/ Nikola MILČETIĆ, Jerko GRŠKOVIĆ, "Kako je Ivan Tomko Mrnavić patvorio glagolski psaltir", *Vjesnik staroslavenske akademije u Krku za godinu 1913.*, Krk, 1914., 47–59.
- 48/ Anica NAZOR, "Levakovićeve glagoljska izdanja", *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, ur. Pavao KNEZOVIĆ, Zagreb, 2010., 317–334.
- 49/ Bazilije PANDŽIĆ, "Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti", *Nova et vetera: revija za filozofsko-teološke i srodne discipline*, 28 (1/2), Sarajevo, 1978., 85–112.
- 50/ Zvonko PANDŽIĆ, "Misal rimski i Sveta pisma – o sudbini dva velika jezična projekta B. Kašića", *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 50, Zagreb, 2008., 145–196.
- 51/ Daniel PREMERL, "Ivan Tomko Mrnavić and His Coat of Arms: Self-presentation of an Illyrian Noble", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 42, Zagreb, 2018., 109–124.
- 52/ Valentin PUTANEC, "Etimološki prinosi (6-9). [6. riječ šćavet i sinonimi u hrvatskom jeziku, 7. stavak -bran u hrvatskim složenicama, 8. hrvatsko i slovensko

- prezime Štajduhar, 9. šibensko-rapsko prezime Armolušić]", *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 20, 1, Zagreb, 1994., 281–297.
- 53/ RCJHR 2015. = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, II. Svezak: vr;d[n[1 – zapov;dnica*, Staroslavenski institut, gl. ur. Anica Nazor, Zagreb, 2015.
- 54/ Petar ROGULJA, "Rad Antuna Barača na hrvatskoj retrospektivnoj bibliografiji". *Crkva u svijetu*, 25, 3, Split, 1990., 282–285.
- 55/ Evgeny SCHMURLO, "Über Caramans Werk Identität oder Considerazioni", *Archiv für slavische Philologie*, 33, Wien, 1912., 99–110.
- 56/ Septuaginta 1935 = *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Deutsche Bibelgesellschaft, ed. Alfred RAHLFS, Stuttgart, 1935.
- 57/ Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 2 (K – poni), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, ur. Mirko DEANOVIĆ i Ljudevit JONKE, Zagreb, 1972.
- 58/ Slovník. 1968. = *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1/2, Nakladatelství Československé Akademie věd, gl. ur. Josef Kurz, Praha, 1968.
- 59/ Петра СТАНКОВСКА, Маринка ШИМИЧ, "Псалтырь в хорватском глаголическом сборнике Slav 73 1375 г.", *Палеославистика*, 4, Москва, 2022., 87–102.
- 60/ Ferdo ŠIŠIĆ, "Kako je vizantinski car Justinijan postao Slaven. (Ivan Tomko Mrnavić). Prilog kulturnim prilikama hrvatskim u prvoj polovini XVII. vijeka", *Nastavni vjesnik: časopis za srednje škole*, IX (2, 3, 4), Zagreb, 1901., 214–229, 390–415, 561–581.
- 61/ David ŠPORER, *Status autora od pojave tiska do nastanka autorskih prava*, AGM, Zagreb, 2010.
- 62/ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, "Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije", *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, 6–8, Zagreb, 1957., 54–133.
- 63/ Josip Leonard TANDARIĆ, *Hrvatskoglagojska liturgijska književnost*, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb, 1993.
- 64/ *Tours, Bibliothèque municipale, 0095" dans la base Bibale*, <https://arca.irht.cnrs.fr/iiif/135192/canvas/canvas-2808650/view> (pristupljeno 15. lipnja 2024.)
- 65/ Tamara TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke – Ivan Tomko Mrnavić*, Hrvatski institut za povijest – Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", Zagreb – Šibenik, 2008.
- 66/ Tamara TVRTKOVIĆ, "Zagonetno autorstvo ili zbrka među rukopisima: Prodromon et una generalis Illyrici descriptio", *Povijesni prilozi*, 30 (41), Zagreb, 2011., 189–201.
- 67/ Julia VERKHOLANTSEV, *The Slavic Letters of St. Jerome : the history of the legend and its legacy, or, how the translator of the vulgate became an apostle of the Slavs*, Northern Illinois University Press, 2014.

SUMMARY

VATROSLAV JAGIĆ AND THE PSALTER OF NIKOLA OF RAB

The Psalter of Nikola of Rab, which was supposedly written down in 1222, has been the subject of fascination and controversy for centuries. In 1912, Vatroslav Jagić declared it a forgery based on a philological and historical analysis. His claim is based on textological evidence, including an analysis of orthography and phonology, as well as the fact that Bishop Theodore is listed in the Chronotaxis of the Bishops of Salona, but is not historically attested/ as uncertain/ but his existence is historically uncertain, and that there are no historical records of Nikola of Rab. Our analysis confirms the validity of some of Jagić's arguments, especially in the textological field, while certain philological claims require further contextualization in the light of recent findings on Croatian Glagolitic.

It is believed that the Psalter is an artificial compilation, probably written by Ivan Tomko Mrnavić to promote ideas about the ancient roots of the Glagolitic tradition and its connection to St. Jerome. It was seen as proof of the antiquity of Glagolitic literature and as an obstacle to the publication of Kašić's translation of the Holy Scriptures into the Neo-Shtokavian vernacular. Our study takes up Jagić's analyses and develops them further, especially with regard to the use of Old Church Slavonic and later Cyrillic sources, emphasizing that the textual changes represent adaptations of the Latin translation *iuxta Hebraeos*.

Although it is probably a forgery, the creation of the Psalter by Nikola of Rab testifies to the intellectual and ecclesiastical struggles to legitimize Glagolitic and secure its place in the European cultural heritage. Thus, the Psalter remains a unique cultural phenomenon, regardless of whether it is authentic or a forgery, and underlines its importance in the history of Croatian literature and Slavic studies.

Key Words: Psalter of Nikola of Rab; Ivan Tomko Mrnavić; Rafael Levaković; Bartol Kašić; Mateo Karaman; Vatroslav Jagić.

